

AKTA SPOLEČNOSTI TOMÁŠE AKVINSKÉHO

2 (2004)

ČLÁNKY

David Svoboda:

Fyzická premoce a svoboda rozhodování /2/

Stanislav Sousedík:

Tomistická teorie singulární predikace a její ontologické základy /10/

Petr Dvořák:

Tomášova teorie predikace ve světle obecné sémantické teorie /15/

DISKUSE

O povaze predikace (Dvořák - Sousedík) /36/

Lze v rámci transparentní intenzionální logiky analyzovat výroky přirozeného jazyka?

(Novák - Sousedík) /44/

Praha 2004

Úvodní poznámka

Nepochybujeme o tom, že si i druhé číslo AKT Společnosti Tomáše Akvinského (tzv. SITA), ačkoli vychází až po dvouleté přestávce, najde své čtenáře. Toto druhé číslo se od prvního liší hned ve dvou ohledech.

1. Je přece jenom filosofičtější než první spíše teologicko-historicko-filosofické číslo. Tato „filosofická čistota“ byla umožněna právě delší pauzou mezi vydáním prvního a druhého čísla. Jinými slovy, bylo možné během tohoto období nashromáždit články a diskuse (převážně prezentované při jednotlivých setkání SITY), které se týkají zejména filosofie sv. Tomáše Akvinského a jeho komentátorů a vykladačů, ale i filosofické obhajoby jeho názorů tváří v tvář moderním logicko-ontologickým teoriím (např. vůči transparentní intenzionální logice, tzv. TILu).

2. Dále se toto číslo liší tím, že zde kromě studií čtenář najde i diskuse. Číslo, které máte v ruce, je členěno na dvě sekce: článek Mgr. Davida Svobody *Fyzická premoce a lidská svoboda* u dvou tomistických autorů tzv. druhé scholastiky, dále studie prof. Stanislava Sousedíka založená na systematizovaném výčtu tezí a definic týkající se teorie predikace u sv. Tomáše, nazvaná *Tomistická teorie singulární predikace a její ontologické základy*, a konečně článek Mgr. Petra Dvořáka *Tomášova teorie predikace ve světle obecné sémantické teorie*. Právě tento příspěvek otevírá druhou sekci, sekci polemickou, ve které na Dvořákův článek reaguje prof. Sousedík obhajobou autentického názoru sv. Tomáše na povahu predikace. Ukončením této diskuse je replika Petra Dvořáka. Druhá diskuse se týká reakce Mgr. Lukáše Nováka na článek prof. Sousedíka *Poznámka k některým ontologicko-sémantickým předpokladům transparentní intenzionální logiky* (který jsme však zařadili do sekce Diskuse-Polemiky, protože již svou povahou jde o článek polemický). Tato diskuse obsahuje kritickou připomínku Lukáše Nováka, reakci prof. Sousedíka a konečně závěrečnou odpověď L. Nováka.

Mgr. Daniel Heider
Sekretář SITA
(leden, 2004)

David Svoboda

Fyzická premoce a svoboda rozhodování

Problém vztahu mezi Božím předurčením na straně jedné a lidskou svobodou na straně druhé představuje neodmyslitelnou součást židovsko-křesťanské náboženské tradice. Obtížné otázky spojené s problematikou tohoto vztahu se dostaly do centra pozornosti během vývoje západoevropského myšlení nejméně dvakrát. Poprvé k tomu došlo na konci starověku, kdy oficiální církevní učení koncipoval v polemice s Pelagiem sv. Augustin. Podruhé se problém ocitl v ohnisku zájmu na počátku novověku v souvislosti s nástupem reformace. Luther i Kalvín vyzdvihli myšlenku Božího předurčení tak důrazně, že v rámci jejich nauky vzala lidská svoboda za své. Dílo reformátorů dalo podnět katolickým učencům k opětovnému hlubšímu promýšlení Augustinova odkazu. Došlo k tomu ale v podmínkách, které se především po kulturní stránce výrazně lišily od těch starověkých. Úvahy katolických teologů se totiž odehrávaly na pozadí vysoce technicky rozvinutých soustav různých verzí křesťanského aristotelismu (tzv. druhé scholastiky). To mělo za následek, že se problém původně z větší části teologický stal zároveň - ne-li dokonce převážně - i autonomním, na teologii logicky nezávislým problémem filosofickým, který počal jako takový zaměstnávat např. i představitele novověké filosofie v užším smyslu - R. Descarta, G.W. Leibnize, N. Malebranche aj.

V rámci druhé scholastiky bylo v průběhu 16. a 17. století předloženo několik filosofických teorií, které se pokoušely o vyvážené řešení problému svobody a předurčení. Jedná se především o řešení tomistické, jehož původní verzi předložil roku 1588 španělský dominikánský teolog Dominik Banez (*1528 - †1604) a o téhož roku zveřejněné řešení představitele jezuitské školy španělského teologa Ludvíka Moliny (*1535 - †1600).

Vyvážené řešení vztahu Božího předurčení a lidské svobody obsahuje pojednání o mnoha tématech, která s touto problematikou bezprostředně souvisí, např. výklad Božího poznání a chtění, problém zlo versus Boží všemohoucnost a svoboda na straně jedné a lidská svoboda na straně druhé, pojetí modalit aj. V tomto příspěvku se omezím pouze na jedno téma; předvedu a posoudím tomistickou odpověď na následující otázky: Lze konzistentně vysvětlit, že Bůh bezprostředně působí svobodné jednání tvorů, aniž by omezoval svobodný způsob takových činností? Pokud ano, jak?

Nejprve krátce připomenu teologické kořeny tohoto problému. Poté svůj výklad rozdělím do tří kroků (I.) Vysvětlím, co je dle tomistů „Boží konkurs“. (II.) Uvedu tomistickou definici svobody rozhodování. (III.) Předvedu, jak významní tomisté -

Dominik Banez (1528-1604) a Ludvík Babenstuber (1660–1726) - obhajují svobodu lidského rozhodování v souvislosti s naukou o Božím konkursu.¹ Zaměřím se pouze na Boží působení svobodné lidské činnosti v přirozeném řádu a také se pokusím některá klíčová tomistická tvrzení upřesnit a analyzovat za pomoci terminologie sémantiky možných světů, jejíž znalost budu předpokládat.

Písmo svaté představuje Boha jako Stvořitele veškeré skutečnosti, který své dílo neustále uchovává v bytí.² Vedle těchto dvou Božích působení (*creatio et conservatio*) se v Písmu také mluví o Božím vlivu na veškeré změny, svobodné lidské jednání nevyjímaje. „A tak moji milí, ... s bázní a chvěním uvádějte ve skutek své spasení. Neboť je to Bůh, který ve Vás působí, že **chcete i činíte** (zvýraznění D.S.), co se mu líbí.“³ Písmo tedy popisuje Boha jako svrchovaného Pána nad veškerým děním, který také působí na člověka a dokonce způsobuje jeho svobodné jednání. Zároveň však Písmo nepopírá lidskou schopnost svobodné volby: „Bůh sám na počátku stvořil člověka a ponechal mu možnost svobodného rozhodování.“⁴ Uvedené citáty tedy naznačují určité napětí, které existuje mezi svrchovanou Boží mocí a působností na straně jedné a nutnou mírou samostatnosti svobodného lidského rozhodování na straně druhé. Toto napětí představuje, dle mého soudu, teologický podnět pro následující filosofické úvahy.

(I.) Boží působení na činnost druhých příčin scholastikové označují termínem „konkurs“.⁵ Tomisté rozlišují dvojí konkurs: simultánní (*simultaneus*) a předchozí (*praevius*). Simultánní konkurs je Boží vliv, kterým Bůh spolupůsobí činnost druhé příčiny. Předchozí konkurs neboli *fyzická premoce* je takové Boží působení na druhou příčinu, resp. na její příslušnou potenci, kterým Bůh uvádí tuto příčinu do činnosti. Fyzická premoce je tedy Boží působení na potenci druhé příčiny, které předchází její vlastní činnosti a tuto příčinu tak uvádí do pohybu. Jak simultánní konkurs, tak fyzickou premocí lze uvažovat ze strany Boží a ze strany stvořené příčiny. Tyto úvahy zde pomímám. Boží konkurs dle tomistů rozhodně neodnímá druhým příčinám jejich vlastní schopnost kauzálně působit.

Pokusím se podanou charakteristiku Božího konkursu osvětlit na příkladu.⁶ Mysleme na lidskou vůli, což je schopnost žádat si různá dobra. Lze rozlišit tři momenty vůle ve vztahu ke každé její činnosti: i) *Vůle dosud nevyvíjí žádnou*

¹ Banez, Domingo, *Scholastica commentaria in primam partem Summae Theologiae Divi Thomae Aquinatis*, Lugdunum 1588

Babenstuber, Ludwig, *Philosophia thomistica salisburgensis sive Cursus philosophicus secundum doctrinam Divi Thomae Aquinatis*, Salisburgum 170

² srov. 2 Kor 4,6 a Žd 1,3 (cit. dle Bible, Praha 1991)

³ Fp 2, 12-13

⁴ Sír 15, 14

⁵ srov. Gredt, J., *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae*, n. 835, Barcinone 1961

⁶ srov. Manser, Gallus M., *Das Wesen des Thomismus*, Freiburg 1935, s. 607; Garrigou-Lagrange, R., *Prémotion physique*, in: *Dictionnaire Theologie Catholique*, ed. A. Vacant-E. Mangenot, vol. XIII-1, Paris 1936, col. 31-77

činnost, je v potenci k aktu chtění. Zde vůle nemá s Božím konkursem ještě nic společného. ii) Vůle je před výkonem vlastní činnosti (nikoli co do času) fyzickou premocí převáděna z potence k aktu chtění do aktu chtění. V tomto momentu je fyzická premoce účinnou příčinou a nutnou podmínkou uskutečnění aktu chtění. iii) Vůle je aktuálně činná. V tomto momentu Bůh simultánním konkursem spolupůsobí akt chtění, simultánní konkurs je nutnou podmínkou činnosti druhé příčiny. Účinkem fyzické premoce je tedy uvedení druhé příčiny do činnosti, účinkem simultánního konkursu je činnost druhé příčiny.

Dejme stranou Boží simultánní konkurs a koncentrujme pozornost pouze na fyzickou premoci. V následujícím ještě upřesním a doplním charakteristiku fyzické premoce. Poté se zaměříme - v určitém ohledu - na vztah mezi premocí a jejím účinkem.

Fyzická premoce je tedy Boží působení na potenci druhé příčiny, kterým se ona uvádí do činnosti. Premoce se označuje jako „fyzická“, neboť še jedná o aktivní účinně kauzální působení – premoce nepůsobí na způsob účelové příčiny. Termín „premoce“ (*prae-motio*), doslova před-pohnutí, nevyjadřuje časovou prioritu. Premoce k aktu a daný akt nastávají v jednom časovém okamžiku. Premoce značí prioritu přirozenosti Božího působení, neboť tímto působením Bůh uvádí druhou příčinu do činnosti. Tato entita je Bohem dána pouze k činnosti zde a nyní, jedná se o „přechodnou entitu“ (*entitas vialis*), která zaniká v momentu dokončení dané činnosti.⁷

Následující tomistické tvrzení je klíčové: pokud je dána fyzická premoce, neodchylně (*infallibiliter*) následuje činnost druhé příčiny. Otázkou zůstává, co tomisté termínem „neodchylnost či neodchylně“ vlastně rozumí. Prozatím jsem v žádném mně dostupném tomistickém díle nenalezl přesnou definici tohoto jistě klíčového pojmu. Nicméně neodchylné vycházení aktu chtění z vůle dle tomistů neohrožuje ani neničí lidskou svobodu. Z toho můžeme usoudit, že „neodchylný akt“ je takový akt,⁸ jenž se neuskutečňuje nutně, jeho povaha je kontingentní. Avšak kontingenci takového aktu tomisté dále upřesňují a tvrdí, že ačkoli neodchylný akt může nebýt, přece *de facto* vždy nastává.⁹

(II.) Podívejme se nyní na tomistickou definici svobody rozhodování, na jejímž základě lze dobře sledovat tomistické tvrzení, že neodchylné vycházení aktu chtění není v kolizi s lidskou svobodou. Svobodu rozhodování (*libertas arbitrii*) definují tomisté takto:

⁷ Tomisté postulují fyzickou premoci z následujícího důvodu: Vyjadřují tak závislost každé druhé příčiny jako takové na Bohu a vysvětlují tím také uskutečnění, uvedení dané aktivní potence do činnosti (dostatečný důvod).

⁸ Pokud je dle tomistů fyzická premoce nutnou podmínkou každého aktu, potom tedy i svobodných aktů. Z toho důvodu tuto podmínku explicitně neuvádím.

⁹ srov. „...et infallibiliter agit, ita ut impossibile sit de facto actionem non poni.“ Gredt, J., *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae*, n. 847, Barcinone 1961

*Je to aktivní neurčenost, jejíž mocí vůle panuje nad svými akty tak, že je-li dáno vše požadované k činnosti, může vůle jednat i nejednat.*¹⁰

Neboli tehdy jednáme svobodně, pokud je dáno vše požadované k jednání a zároveň platí, že (v tomtéž časovém okamžiku) lze jednat i nejednat.¹¹ Připomínám, že fyzická premoce je dle tomistů nutnou podmínkou každého svobodného aktu. K jasnějšímu a přesnějšímu uchopení toho, co je svobodný akt a jaké jsou podmínky jeho uskutečnění, nabízí logická sémantika aparát tzv. možných světů, který budu v následujícím užívat. V terminologii možných světů lze svobodu rozhodování definovat následovně:

*Neexistuje takový možný svět, kde vůle (v) v tomtéž časovém okamžiku působí dva inkompatibilní akty, existuje však takový svět w_a , kde vůle (v) působí akt p, a zároveň existuje jiný možný svět w_i , kde vůle (v) za týchž podmínek v tomtéž (absolutním) okamžiku působí akt non-p.*¹²

(III.) Nyní se zaměříme na vztah fyzické premoce ke svobodnému aktu. Víme, že Bůh premocí uvádí svobodnou druhou příčinu do činnosti a navíc dle tomistů platí, že je-li dána premoce, neodchylně (*infallibiliter*) následuje vlastní působení druhé příčiny. Na straně druhé platí, že nutnou podmínkou svobodného jednání je, aby, jsou-li splněny všechny náležité podmínky k jednání (což zahrnuje i premoci), mohl daný subjekt jak jednat, tak nejednat. Otázka tedy zní: Může svobodná druhá příčina, na kterou Bůh premocí působí, odporovat tomuto Božímu působení? Podívejme se postupně, jak na tuto otázku odpovídá D. Banez a L. Babenstuber. Banez na uvedenou otázku odpovídá kladně a zároveň následujícím způsobem rozlišuje:

*“...dicendum est, quod liberum arbitrium simpliciter et in sensu diviso potest dissentire si vellit (cum concursu – D.S.), non autem in sensu composito.”*¹³

Banez tedy tvrdí, že premoci lze odporovat *in sensu diviso*, nikoli však *in sensu composito*. Pokusím se ukázat, že Banezovu tvrzení lze rozumět více způsoby. Nejprve se podívejme na možné významy Banezovy aplikace *in sensu diviso*. Banezovu tvrzení rozumím takto:

¹⁰ srov. Gredt, J., *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae*, n. 593, Barcinone 1961

¹¹ Druhou část definice lze také vyjádřit v jazyce predikátové logiky druhého řádu takto $Sx = df (x) (A) [\sim \Diamond(Ax \ \& \ \sim Ax) \ \& \ ((Ax \ \& \ \sim \Diamond Ax) \vee (\sim Ax \ \& \ \Diamond Ax))]$, kde x ...označuje individuovou proměnnou, S...”být svobodný” (predikát), A... ”mít volní akt A”.

¹² Formulaci přebírám od Mgr. P. Dvořáka.

¹³ Banez, Domingo, *Scholastica commentaria in primam partem Summae Theologiae Divi Thomae Aquinatis*, p. 495, marginální značení b-c.

(1.) *Vůle (v) působí akt p a zároveň ho může nepůsobit*¹⁴ Totéž lze vyjádřit i následovně: *Vůle (v) působí akt p ve světě w_a a zároveň existuje možný svět w_p , kde vůle (v) za týchž podmínek v tomtéž (absolutním) okamžiku působí akt $\sim p$.*

Toto čtení je plně ve shodě s podanou definicí svobody rozhodování. Banezovu užití divisičního smyslu lze ale rozumět i jiným způsobem, který je ovšem v rozporu s tomistickou teorií fyzické premoce, resp. s definicí svobody. Přesto takové alternativní interpretace uvedu:

(2.) *Vůle (v) působí akt p ve světě w_a a zároveň existuje možný svět w_p , kde vůle (v) působí akt $\sim p$ jen tehdy, když na ni nepůsobí žádná premoce.*

Toto čtení je v rozporu s tomistickou naukou o Božím konkursu, neboť fyzická premoce je dle tomistů nutnou podmínkou svobodného aktu.

(3.) *Vůle (v) působí akt p ve světě w_a a zároveň existuje možný svět w_p , kde vůle (v) působí akt $\sim p$ jen tehdy, když na ni působí numericky jiná premoce než ta, která de facto - ve světě w_a - působí akt p.*

Tato interpretace vede ve svých důsledcích k popření svobody rozhodování, neboť z ní plyne, že pokud na vůli působí nějaká premoce, pak vůle *de facto* nemůže tomuto Božímu působení odporovat.

Nyní k Banezově aplikaci *in sensu composito* (připomínám Banezovo tvrzení: *In sensu composito* nemůže vůle Božímu působení odporovat):

(4.) *Není možné, aby vůle (v) působila akt p a v tomtéž časovém okamžiku působila akt $\sim p$.*¹⁵ Tedy neexistuje žádný takový možný svět, kde vůle (v) působí akt p a v tomtéž časovém okamžiku působí akt $\sim p$.

Platnost této teze plyne z předpokladu platnosti principu sporu, je tedy triviální.

Odpůrci tomistické teorie Božího konkurzu (molinisté) ale uvádějí druhé možné čtení aplikace modálního operátoru *in sensu composito* a interpretují Banezovo tvrzení následovně:

(5.) *Není možné, že vůle (v) má přemoci k aktu p a současně působí akt $\sim p$.*¹⁶ Tedy neexistuje žádný takový možný svět, kde vůle (v) má přemoci k aktu p a zároveň v tomtéž světě s toutéž přemocí působí akt $\sim p$.

¹⁴ Vyjádřeno v jazyce výrokové logiky $(a \& \sim a)$ kde a znamená výrok "Vůle (v) působí akt p".

¹⁵ Vyjádřeno v jazyce výrokové logiky $(a \& \sim a)$ kde a znamená výrok "Vůle (v) působí akt p".

Pokud by Banez takové čtení kompozitního smyslu (5.) přijal, pak se zdá, že nelze obhájit svobodu rozhodování. Pokud totiž není možné, aby vůle s premocí k nějakému aktu tento akt neuskutečnila, pak není splněna nutná podmínka svobody rozhodování. Banez se k uvedenému čtení kompozitního smyslu (5.) vyjadřuje takto:

“Haec propositio liberum arbitrium potest dissentire si velit, debet intelligi simpliciter loquendo, non autem in sensu composito, ita ut possint stare simul haec duo, scilicet hoc auxilium efficax existit in homine, & homo resistit dissentiendo. Ratio autem est evidens, voluntati enim eius quis resistit?”¹⁷

(Tuto propozici “Svobodné rozhodování může nesouhlasit (s premocí – D.S.), chce-li” je třeba chápat v divizním smyslu (simpliciter loquendo), ne však v kompozitním smyslu tak, že by se v tomtéž časovém okamžiku mohlo vyskytovat následující: účinná pomoc (premoce – D.S.) existuje v člověku a tento člověk odporuje tak, že nesouhlasí. Důvod je zřejmý, “kdo by odporoval jeho vůli?”.)

Z uvedené citace je zřejmé, že Banez přijímá i druhé čtení „in sensu composito“, tj. interpretaci (5.). Jako důvod pro své tvrzení uvádí citát z listu apoštola Pavla, kde se v latinském překladu doslova píše: „*Voluntati enim eius quis resistit?*“.¹⁸ Domnívám se, že Banezův výklad kompozitního smyslu vede ve svých důsledcích k popření svobody rozhodování. Dále je také zjevné, že je třeba revidovat i předpokládaný význam Banezovy aplikace modálního operátoru *in sensu diviso*. Pokud totiž není možné, aby současně existovala premoce k aktu p a akt ~p - jinak vyjádřeno, neexistuje žádný takový možný svět, kde vůle (v) má premoci k aktu p a zároveň v tomtéž světě s toutéž premocí působí akt ~p, pak nemůže platit výše uvedené první čtení divisního smyslu (1.).

Proč nejsou interpretace (1.) a (5.) slučitelné? Interpretace (1.) totiž připouští existenci takového možného světa, ve kterém je dána premoce k aktu p a zároveň existuje akt ~p. Právě toto ale popírá uvedené druhé čtení kompozitního smyslu (5.). Proto se tvrzení (1.) a (5.) vzájemně vylučují. Z toho lze usoudit, že by Banez velmi pravděpodobně nepřijal námi prvně uvedenou interpretaci divisního smyslu (1.), která dle mého názoru jako jediná zachová svobodu lidského rozhodování.

Podívejme se, jak se s toutéž obtíží vyrovnal L. Babenstuber. Otázka zní, zda svobodná druhá příčina, na kterou Bůh premocí působí, může tomuto Božímu konkursu odporovat.

¹⁶ srov. R. Garrigou-Lagrange, *God: His Existence and His Nature*, (přel. B. Rose), St. Louis 1934-36, p. 361. Vyjádřeno symbolicky v jazyce výrokové logiky: $\Diamond (r \ \& \ \sim a)$, kde “r” značí výrok “vůle (v) je dána premoce k aktu p” a “a” znamená výrok “vůle (v) působí akt p”.

¹⁷ Banez, Domingo, *Scholastica commentaria in primam partem Summae Theologiae Divi Thomae Aquinatis*, p. 634, marginální značení e.

¹⁸ Ř 9,19

...souhlasím, že vůle může odporovat a nesouhlasit s predeterminací v divizním smyslu, nesouhlasím, že tak může činit v kompozitním smyslu. Moci odporovat predeterminaci k souhlasu v kompozitním smyslu znamená, že (vůle – D.S.) může způsobit, aby s predeterminací k souhlasu koexistoval buď nesouhlas, nebo negace souhlasu. Moci odporovat predeterminaci k souhlasu v divizním smyslu znamená, že je-li dána predeterminace k souhlasu, má (vůle – D.S.) <nejbližší> možnost vyvolat absolutně buď nesouhlas, nebo opominutí souhlasu. A tímto druhým způsobem může vůle nesouhlasit s fyzickou predeterminací, nikoli však prvním způsobem. A to postačuje k zachování aktuální svobody (vůle – D.S.).¹⁹

Babenstuber tedy tvrdí, že vůle může odporovat Božímu konkursu v divizním smyslu, nikoli však v kompozitním smyslu. Uvedu nejprve, jak rozumím Babenstuberovu výkladu kompozitního smyslu. Domnívám se, že nám je již známý – viz výše (5.).

Je možné, že vůle (v) má premoci k aktu p a současně působí akt ~p. Tedy existuje takový možný svět, kde vůle (v) má premoci k aktu p a zároveň v tomtéž světě s toutéž premocí působí akt ~p.

Tímto způsobem dle Babenstuberova vůle nemůže odporovat Boží premoci. Nicméně už víme, že nutnou podmínkou svobodného aktu je, aby vůle mohla právě tímto způsobem Božímu působení odporovat.

Připomeňme, jak Babenstuber v citovaném textu vysvětluje užití divizního smyslu: „...je-li dána predeterminace k souhlasu, má (vůle – D.S.) <nejbližší> možnost vyvolat absolutně buď nesouhlas, nebo opominutí souhlasu.“ Tedy podle Babenstuberova platí, že i když je dána premoce k nějakému aktu, má vůle přesto možnost této premoci odporovat:

Vůle (v), na kterou působí ve světě w_a premoce (P), produkuje akt p a zároveň existuje možný svět w_p , kde vůle (v), na kterou působí premoce (P), za týchž podmínek v tomtéž (absolutním) okamžiku produkuje akt ~p.

Tento význam divizního smyslu je v úplné shodě s podanou definicí svobody rozhodování. Bohužel už není ve shodě s uvedenou interpretací aplikace modálního

¹⁹ Babenstuber, Ludwig, *Philosophia thomistica salisburgensis sive Cursus philosophicus secundum doctrinam Divi Thomae Aquinatis*, p. 270, argument 65, Salisburgum 1706, " debet posse resistere et dissentire praedeterminationi in sensu diviso, conc. in sensu composito, nego. Posse resistere praedeterminationi ad consensum in sensu composito est posse facere, ut praedeterminationi ad consensum coexistat vel dissensus, vel negatio consensus; posse resistere praedeterminationi ad consensum in sensu diviso est stante praedeterminatione ad consensum habere potentiam proxime expeditam eliciendi absolute vel dissensus, vel omittendi consensum. Atque hoc secundo modo potest voluntas dissentire praedeterminationi physicae, non autem primo, ulque sufficit ad salvandam ejus libertatem actualem.

operátoru *in sensu composito* (5.). Tato situace je *de facto* tatáž, jako v případě výše zmíněného sporu mezi interpretacemi (1.) a (5.). Proto se mi zdá, že Babenstuberovo řešení vztahu přemoce a svobody rozhodování je konfúzní.

ZÁVĚR. Pokusil jsem se ukázat, jak významní tomisté D. Banez a L. Babenstuber řeší problém vztahu Božího konkurzu ke svobodě (lidského) rozhodování. Domnívám se, že pokud chceme hájit tomistickou teorii Božího konkurzu spolu s podanou definicí svobody rozhodování, pak je třeba z výše uvedených důvodů zvolit jinou cestu než tu, kterou kráčeli dva uvedení tomisté. Taková cesta je naléhavým úkolem dalšího bádání.

Summarium

Auctor in dissertatione, cui titulus Praemotio physica et liberum arbitrium, quid D. Banez OP in suo in Divi Thomae Summam theologicam commentario de praemotione physica et libero hominis arbitrio habeat, lectoribus praebebat. Primo de praemotione physica tractat, deinceps liberi arbitrii definitionem exponit, postremo his fundamentis innixus Banezii doctrinam libero hominis arbitrio nequaquam contradicere demonstrare conatur. Ad hanc rem melius illustrandam recentium de mundis possibilibus doctrina auctor passim utitur.

Stanislav Soušedík

Tomistická teorie singulární predikace a její ontologické základy

Novověcí vykladači díla sv. Tomáše Akvinského (autoři jako Jan od sv. Tomáše, Komplutenští, L. Babenstuber atd.) připisují svému učiteli teorii predikace, která bývá charakterizována jako *teorie identitní*. Jsem osobně přesvědčen, že je jejich interpretace Tomášových názorů na povahu predikace výstižná. Víím, že toto mé přesvědčení nesdílejí dnes všichni, není nicméně mým úmyslem zde své mínění blíže zdůvodňovat či obhajovat. Můj cíl je skromnější: jde mi o to, učení o predikaci Tomášovi tradičně připisované (resp. určitý jeho důležitý fragment) vyjádřit přesněji, než jak to tradičně činí jeho uvedení žáci. Sleduji tím dva cíle: Jednak považuji takové zpřesnění za nutný předpoklad, aby byla tomistická teorie predikace současnému filosoficky vzdělanému čtenáři vůbec srozumitelná, jednak se domnívám, že takové zpřesnění může být užitečné i při zkoumání, jak dalece odpovídá tomistická teorie predikace autentickým názorům Tomášovým.

Můj výklad je rozdělen na dva oddíly. V prvním krátce rekapituluji ontologické předpoklady tomistické teorie singulární predikace. Druhý oddíl se týká predikace po stránce logické. Obracím se k čtenáři, který je s problematikou, o níž pojednávám, již v určitém stupni obeznámen. Vykládám proto tradiční teorii strohou formou tvrzení a definic. Protože se jedná o pouhý výklad, nikoli o obhajobu určité teorie, jsou tvrzení ponechána bez důkazů.

I.

Def. 1. „Reálné“ je to, co existuje nezávisle na tom, zda je či není předmětem našeho poznání.

Def. 2. „Intencionální“ je to, co může existovat pouze jako předmět rozumu a jinak ne.

Def. 3. „Empirické“ je to, co je smysly postižitelné.

Tvrzení 1.: Individua vyskytující se v empirickém světě jsou buď substance, anebo akcidenty. Akcidenty „vymezují“ substance.

Tvrzení 2.: Akcidenty jsou buď absolutní, anebo vztažné.

Def. 4. Vztažným akcidentům lze také říkat „vztahy“.

Poznámka: V dalším budeme slovem „vztah“ mínit vždy pouze vztah dyadický.

Def. 5. Mezi entitami F,G je dispoziční odlišnost (= distinctio virtualis) právě tehdy, když 1) mezi nimi není odlišnost reálná, a 2) F (resp. G) může být předmětem rozumu, aniž by zároveň předmětem rozumu bylo G (resp. F).

Tvrzení 3.: Individua mají metafyzické části (zkráceně: „mč“ nebo „mčásti“), mezi nimiž je dispoziční odlišnost (distinkce).

Tvrzení 4.: Individua mají metafyzické části v závislosti na nějakém možném rozumu, ale nezávisle na jeho aktuální činnosti.

Tvrzení 5.: Mč F individua x je ve stavu konkrétnosti (zkráceně F je v K) právě tehdy, neliší-li se skutečně (= aktuálně) od libovolné jiné mč individua x.

Def. 6. Mč F individua x je ve stavu abstraktnosti (zkráceně: F je v A) právě tehdy, když: a) se liší skutečně (= aktuálně) od libovolné jiné mč individua x, a b) je-li s x oslabeně identická (viz níže def. 12).

Tvrzení 6.: Mč F existuje ve stavu K reálně, a ve stavu A intencionálně.

Tvrzení 7.: Výrok „*táž metafyzická část F může být zároveň ve stavu K a ve stavu A*“ není logicky sporný.

Def. 7. Mč F, G se liší odlišností intencionální (= distinctio rationis ratiocinatae) právě tehdy, je-li F ve stavu A a G ve stavu A, a není pravda, že $F = G$.

Tvrzení 8.: Mč individua se dělí na pravé a nepravé. Pravé se mohou vyskytovat zároveň ve stavu K a ve stavu A, nepravé části se mohou vyskytovat pouze ve stavu K.

Tvrzení 9.: Každé individuum má pouze jednu nepravou mč, tzv. individualitu. Vysvětlivka: Individualita individua x díky své reálné totožnosti s pravými mč tohoto individua tyto mč individualizuje. Ocitne-li se některá pravá část x ve stavu A, je její spojení s individualitou přerušeno, takže se stává obecnou (srov. tvrzení 11).

Def. 8. Individuální esence individua x je soubor jeho pravých mč v K.

Def. 9. Specifická esence (či krátce jen: esence) individua x je soubor jeho pravých mč v A.

Poznámka: Slovo „soubor“ tu užívám v širokém smyslu.

Def. 10. Absolutní subjekt (= natura secundum se, natura in statu indifferentiae) je to, co je společné mčásti F ve stavu K a ve stavu A.

Tvrzení 10.: Absolutní subjekt není pozitivně ani jeden, ani mnohý.

Def. 11. Mč v A je oslabeně identická s individuem x právě tehdy, když x má nějakou mč ve stavu K takovou, že tato část má s F v A společný absolutní subjekt. Vysvětlivka: Oslabená identita je dyadický vztah, jehož oborem je třída mč v A, a inverzním oborem třída individuí.

Tvrzení 11.: Je-li F mč v A, pak existuje nejméně jeden možný svět, v němž se vyskytuje počet $n > 1$ individuí takových, že je F s každým z nich oslabeně identická. Na základě této skutečnosti říkáme, že je mč F v A obecná.

II

Tvrzení 12.: Mč F substance x může být ve stavu A předmětem rozumu dvojím způsobem: a) S vyloučením všech ostatních mč, které jsou s F ve stavu K v x reálně a aktuálně totožné. Mč, jež je předmětem rozumu tímto způsobem, nazývám „mč v A“. Příklad: Živočišnost. Živočišnost je obecná (tzv. suppositio simplex).

b) Bez tohoto vyloučení. V tom případě je předmětem rozumu explicitně F a implicitně celé x. Příklad: Živočich. Tento kůň je živočich (tzv. suppositio realis).

Poznámka: Aby se mč F stala předmětem rozumu prvním, resp. druhým z uvedených způsobů, musí rozum vyvinout činnost, kterou aristotelská tradice nazývá abstractio formalis, resp. abstractio totalis.

Tvrzení 13.: Mč G absolutního akcidentu y, který vymezuje substanci x, může být ve stavu A předmětem rozumu trojím způsobem:

a) S vyloučením všech ostatních mč, které jsou ve stavu K s G v y reálně totožné a zároveň i s vyloučením substance x. Příklad: Ctnost. Ctnost je obecná.

b) S vyloučením substance x, ale bez vyloučení ostatních mč, které jsou ve stavu K s G v y reálně totožné. V tom případě je předmětem rozumu explicitně G a implicitně celé y. Příklad: Ctnost. Sokratova statečnost je ctnost.

c) Bez vyloučení kterékoli mč, která je s G ve stavu K v y reálně totožná a bez vyloučení substance x. V tom případě je předmětem rozumu explicitně G a implicitně celé y, a celé x. Příklad: Ctnostný. Sokrates je ctnostný.

Tvrzení 14.: Mč R vztažného akcidentu r, který vymezuje substanci x vůči od ní reálně odlišné substanci y, může být ve stavu A předmětem rozumu nejméně trojím způsobem:

a) S vyloučením všech ostatních mč, které jsou s R v r reálně a aktuálně totožné, a zároveň i s vyloučením substancí x,y. Příklad: Podobnost. Podobnost je obecná.

b) S vyloučením substance x,y. V tom případě je R předmětem rozumu explicitně a ostatní s ním v r reálně a aktuálně totožné části implicitně. Příklad: Podobnost. Každá podobnost je vztah. Některá podobnost je nápadnější než jiná.

c) Bez jakéhokoli vyloučení. V tom případě je R a substance y předmětem rozumu explicitně, ostatní mč vztahu r, a substance x implicitně.

Příklad: Podobný Petrovi. Jan je podobný Petrovi.

Def. 12. Je-li mč F substance x, resp. mč G absolutního akcidentu y, resp. mč. R vztažného akcidentu r předmětem rozumu způsobem uvedeným v tvrzení 12 pod písmenem b, resp. v tvrzení 13 pod písmenem b anebo c, resp. v tvrzení 14 pod písmenem b, nazýváme ji *absolutní vlastnost*. Je-li mč R vztahu r předmětem rozumu způsobem uvedeným v tvrzení 14 pod písmenem c, nazýváme ji *vztažná vlastnost*.

Def. 13. Koncipovat vlastnost F (resp. G, resp. R) na základě mč F v K (resp. mč G v K, resp. mč R v K) znamená učinit tuto část předmětem rozumu některým ze způsobů uvedených v def. 13.

Tvrzení 15.: Přirozený jazyk disponuje do určitého stupně prostředky k vyjádření rozdílu mezi mčástmi v A na straně jedné, a vlastnostmi koncipovanými na základě těchto mčástí na straně druhé:

V případě, že je x substance, označujeme její mč v A často tzv. abstraktními jmény, např. „lidství“, „živočišnost“, „rozumovost“, „substancialita“ ap. Její vlastnosti označujeme korespondujícími tzv. jmény konkrétními, tedy např. „člověk“, „živočich“, „rozumový“, „substance“ ap.

V případě, že je y (absolutní anebo relativní) akcident, přirozený jazyk nerozlišuje mezi mč tohoto akcidentu v A a jeho vlastnostmi (v důsledku toho můžeme např. slovem „ctnost“ označovat jednak mč Sokratovy statečnosti anebo i její na základě této mč koncipovanou vlastnost). Rozlišit, v jakém významu je v takovém případě slova užito, je možné pouze s přihlédnutím ke kontextu (viz příklady v tvrzení 13 a 14).

Ve známých mi přirozených jazycích je často obtížné vytvořit ke jménům vlastností (zejména vztažných) abstraktní jména označující mč, na jejichž základě jsou tyto vlastnosti koncipovány: ke konkrétnímu (přídavnému) jménu „podobný“ máme sice abstraktní (podstatné) jméno „podobnost“, ale k „větší než“ a mnoha dalším nám již korespondující abstraktní jméno chybí.

Tvrzení 16.: Každá vlastnost je obecná podobně jako mč, na jejímž základě byla koncipována.

Poznámka: Vlastnosti jsou v důsledku své obecnosti o individuích „vypovídatelné“. Odtud tradiční název vlastnosti „*praedicabile*“.

Poznámka: Z uvedeného je patrné, proč bývá aristotelská teorie predikace charakterizována jako „identitní“. V pravdivých výrocích typu F(a) se totiž podle této teorie F vztahuje k a určitým druhem identity, kterou by bylo možno nazývat „identitou implicitní“. Definovat implicitní identitu pomocí již podané definice oslabené není nesnadné. Vztahem, jenž je vůči implicitní identitě inverzní, je známý vztah *participace*.

Tvrzení 17.: Singulární výroky týkající se reálného světa vyjadřují většinou jeden ze dvou typů predikace, které lze vymezit takto:

Při predikaci prvního typu se individuu x přisuzuje vlastnost F koncipovaná na základě mčásti F, kterou má x ve stavu K. Příklady: Sokrates je člověk. Sokratova statečnost je ctnost. Sokratova podobnost Koriskovi je vztah.

Při predikaci druhého typu je substanci x přisuzována (absolutní nebo relativní) vlastnost koncipovaná na základě mč, kterou má (absolutní anebo relativní) akcident y, který vymezuje substanci x. Příklady: Sokrates je statečný. Sokrates je podobný Koriskovi.

Def. 14. Predikace prvního typu se nazývá *predikace esenciální*.

Def. 15. Predikace druhého typu se nazývá *predikace akcidentální*.

Tvrzení 18.: Každá esenciální predikace vyjadřuje nutnost de re.

Tvrzení 19.: Některé akcidentální predikace vyjadřují nutnost de re, některé kontingenci.

Tvrzení 20.: Pravdivostní podmínky vyjadřující esenciální a akcidentální predikaci zní:

Singulární výrok vyjadřující *esenciální predikaci* je pravdivý právě tehdy, když a) existuje substance resp. akcident denotovaný jeho subjektem, a to v čase naznačeném časem slovesa a jeho příslovečným určením, a b) má-li tato substance resp. akcident tu mč ve stavu K, na jejímž základě je koncipována vlastnost signifikovaná jeho predikátem.

Singulární výrok vyjadřující *akcidentální predikaci* je pravdivý právě tehdy, když

a) existuje substance x denotovaná jeho subjektem, a to v čase naznačeném časem slovesa a jeho příslovečným určením, a b) x je determinována absolutním akcidentem y, který má tu mč ve stavu K, na jejímž základě je koncipována vlastnost signifikovaná jeho predikátem, anebo x je determinována vůči jiné substanci z vztažným akcidentem r takovým, že r má tu mč ve stavu K, na jejímž základě je koncipována vztažná vlastnost signifikovaná predikátem.

Summarium

Auctor doctrinam de praedicatione, quae ab auctoribus scholae thomisticae s. Thomae Aquinati attribuitur, ope definitionum et thesium clariorem et hodierno lectori magis perviam reddere nititur. His vero – ut aiunt – „sciendi modis“ non totam thomistarum de praedicatione doctrinam illustrare conatur, sed eam solum eiusdem partem, quae de praedicatione sic dicta singulari (ubi subiecto singulari preadicatum tribuitur) est.

Petr Dvořák

Tomášova teorie predikace ve světle obecné sémantické teorie¹

Cílem následujícího příspěvku je rekonstrukce Tomášovy teorie predikace, resp. smíření některých současných interpretací Tomáše. Budeme postupovat následovně: nejprve systematicky vypracujeme obecný pojmový aparát pro analýzu predikace (Část 1). Následně, v části 2, ve světle tohoto aparátu uchopíme historickou problematiku specifické teorie predikace, jež se objevuje v díle Tomáše Akvinského. Konečně ve třetí části se systematicky zamyslíme nad pro neoaristotelika přijatelnou podobou dané teorie.

Část 1

Teorie predikace představuje, neformálně řečeno, výklad fungování výroku ze sémantického hlediska. Sémantika studuje význam. Význam výroku zahrnuje jednak pravdivostní podmínky výroku a dále jeho smysl. Pravdivostní podmínky (nutné a postačující) představují obecně stanovené okolnosti, za nichž je daný výrok pravdivý. Smysl výroku je dán smyslem jednotlivých výrazů, z nichž se výrok skládá. Z důvodů, které budou zřejmé později, odmítám ztotožnění těchto zmíněných dvou rovin významu. Středověkým analogátem dělení významu na smysl a pravdivostní podmínky je distinkce signifikace/supozice.² Výše uvedené rozlišení významu je zvláštním případem dnes standardního rozdílu mezi smyslem a denotací (či referencí, není-li reference chápána jako pragmatický vztah). Obě roviny náleží do sféry apriorního poznání. Aposteriorní korelát má toliko výrok

¹ Článek představuje krystalizaci mého uvažování nad námětem po dobu několika let, podporovaného diskusí s panem prof. Sousedíkem a seminářem, který jsem o tématu vedl na FF UK v letním semestru 2002-03. Děkuji panu profesorovi i účastníkům semináře za cenné podněty. Od počátku úvah jsem výrazně změnil názor ve prospěch identitní interpretace predikace i s ohledem na schopnost predikátové logiky vždy adekvátně formalizovat logiku přirozeného jazyka.

Prof. Sousedík diskutoval o aristotelské predikaci s prof. Pavlem Cmorejem („O aristotelovskom chápání predikácie (I)-(IV)“, *Organon F: filozofický časopis* č. 4/2000, 1/2001, 3/2002, 1/2003, FLÚ SAV Bratislava). Diskuse je velmi podnětná a v mnohém z ní čerpám. Moje interpretace Tomášovy teorie predikace se od interpretace prof. Sousedíka odchyluje v několika bodech: 1. důsledně odlišuji hlavní vztah plnohodnotné identity ve výroku vyjádřený kopulou od vztahu oslabené identity, který je součástí termínu, a to jak v esenciální predikaci, tak v predikaci akcidentální. 2. vztah oslabené identity, který je klíčový pro predikaci, není v mém pojetí vztah mezi pojmem a individuem (označuji oslabená identita B resp. B'), ale vztah mezi abstrahovanou esencí a individuem (označuji oslabená identita B). 3. termín „vlastnost“ nikdy neužívám pro označení pojmu individua, jež vyjadřuje konkrétní termín a který lze formálně zapsat jako neurčitou deskripci, nýbrž v části 1 pro obecninu či tropus (oproti individuální věci), v kontextu aristotelského umírněného realismu (části 2 a 3) pro metafyzický akcident propriální či logicky nahodilý.

² Relevantní je zde toliko signifikace bezprostřední (pojem), nikoli druhotná (věc). Této druhé by na úrovni výroku odpovídal fakt.

pravdivý: je jím fakt čili realizované partikulární okolnosti, v nichž je výrok pravdivý. Budeme tedy důsledně rozlišovat nejméně čtyři roviny:

Výrok samotný (typ)

smysl výroku

pravdivostní podmínky výroku

a priori

(4) aktualizované partikulární pravdivostní podmínky výroku – fakt *a posteriori*

Uvést příklad (1) a (4) není *prima facie* obtížné:

(1.1.) „Petr je větší než Jan“

(4.1.) fakt, že Petr je větší než Jan

Příklady však nejsou bez obtíží: (1.1.), jak stojí v textu, je výrokem-znakem (*token*), nikoli typem (*type*). Začneme-li dále zkoumat ontologickou strukturu faktu (4.1.), opět se vynoří potíže: méně pochybností vzbudí konstatování, že „částmi“ faktu jsou individua Petr a Jan. Jaký ontologický status však přisoudíme vztahu mezi nimi? Výrok navíc vnáší mezi individua jakousi asymetrii – předmětem výpovědi je Petr, nikoli Jan (výrok o vztahu je veden z perspektivy Petra, nikoli Jana). Neměla by se tato asymetrie promítnout do ontologické struktury faktu? Konečně, ten, kdo individua považuje ve skutečnosti za shluky obecnin- vlastností, bude opět strukturu faktu nahlížet odlišně – individua z celkového obrazu vypadnou. Výsledkem těchto úvah tedy je, že rovinu (4) nelze plně pochopit bez roviny (3), případně (2).

Zatímco rovina (3) představuje rovinu apriorní formální ontologie, rovinu modelu reality s určitým počtem typů objektů, jejich vlastností a vzájemných vztahů, rovina (2) představuje pojmovou úroveň mysli, smysl výroku. Tuto úroveň si můžeme představit (a) jako mentálně uchopené a tím mysli přizpůsobené objekty rovin (3) a (4), nebo alternativně (b) jako proceduru vedoucí k identifikaci objektů roviny (3), a tím i (4).³

Rovina (3) – stanovení obecných pravdivostních podmínek – se bude lišit vlivem přijatých meta-teoretických kritérií (např. Ockhamova břitva, tj. úspornost teorie, explanační síla relativní ke stanovení primitivních, dále neanalyzovatelných faktů, nepřijatelnost nekonečného regresu, aj.). Obecně se vždy jedná o explikaci pravdivosti pomocí nějakého vztahu mezi objekty různých typů. Obecně také platí, že ontologicky bohatší pozice přijímá i kritéria pravdivosti výroku stanovená chudšími pozicemi, považuje je ovšem za derivativní a závislá na své formulaci. Pro jednoduchost budeme v dalším uvažovat toliko singulární výroky.

³ V našem prostředí známá Transparentní intenzionální logika (TIL) autorů Pavla Tichého a Pavla Materny volí tuto druhou alternativu. Na úroveň (2) klade tzv. konstrukci konstruuující intenzi (objekt typu funkce), což by měla být rovina (3). Je otázkou, zdali zde ovšem nechybí skutečná rovina (3). Konstrukci i jí konstruovanou intenzi by pak bylo (obě) třeba považovat toliko za propracování (zjemnění) roviny (2).

Nominalista (např. Quine) stanovuje pravdivost výroku pomocí individuí, množin a vztahu „být prvkem [množiny]“. Tím explikujeme vztah „být pravdivý o“, jehož členy jsou predikát coby jazykový výraz a individuum (říkáme, že predikát je pravdivý o individuu), jako vztah náležení do množiny - extenze predikátu:

(i) výrok „Fa“ je pravdivý právě tehdy, když individuum a náleží do extenze F

Jinou možností je definovat pravdivost pomocí vztahu splňování (Tarski). O malé explanační síle nominalismu je netřeba se zmiňovat (nevysvětlíme, proč některá individua do extenze F náležejí a jiná nikoli). Totéž platí i o tzv. tropovém nominalismu, který krom jednotlivých věcí (např. růže) a množin (např. množina všech růží) přijímá do své ontologie též jednotlivé (individualizované) vlastnosti, tzv. tropy (např. červeně právě této růže, nikoli červeně či určitý její odstín obecně). Tropový nominalismus tedy rozeznává dva typy individuí a pravdivostní podmínky singulárního výroku definuje následovně:

(ii) výrok „Fa“ je pravdivý právě tehdy, když individuu a přísluší a-ova F-nost

Extenzí predikátu „F“ je primárně množina jednotlivých F-ností, derivativně pak množina věcí, které jsou F. Tropový nominalista tedy přijímá i stanovení pravdivostních podmínek (i), ovšem jako odvozené z (ii). Realista pak bude považovat za odvozené (i) i (ii).

Dnes nejběžnější typ realismu, silný realismus buď platónského nebo ultra-realistického typu (liší se tím, zdali obecniny nemají, resp. mají časoprostorovou lokalizaci) považuje přinejmenším formulaci (i) – uznává-li individualizované vlastnosti, tak také (ii) – za derivativní a závislou na:

(iii) výrok „Fa“ je pravdivý právě tehdy, když je individuum a příkladem F-nosti

Pravdivost je zde primárně explikována pomocí nekategoriálního vztahu „být příkladem“ či „ztělesňuje“ (exemplifikace, instanciace) mezi jednotlivou věcí a obecninou, F-ností.⁴ Realista může k explikaci pravdivosti užít i vztah náležení do

⁴ V dnešní analytické metafyzice se hovoří o vztahu exemplifikace či instanciace. Toliko u některých autorů se jedná o platónský vztah participace („mít podíl na“), jiní autoři obecniny časoprostorově lokalizují do věcí, proto je při převodu do češtiny lépe volit mezi platónskou a ultra-realistickou pozicí neutrální termín „být příkladem“ či „ztělesňovat“. Ultra-realistická pozice je variantou aristotelismu, situujícího obecniny (či jejich základ) do věcí. Nepravý vztah mezi obecninou a jednotlivou věcí lze z hlediska ultra-realismu dobře vyjádřit (nikoliv však již neutrálně) výrazy „mít“, „příslušet“, „inherovat“. Podobně zatížený, nyní naopak ve prospěch platónského názoru situujícího obecniny mimo prostor a čas, je i výraz „participovat“ („mít podíl na“). Výrazy „příslušet“, „inherovat“, „mít“ se ovšem užívají i k vyjádření nepravého vztahu, tentokrát mezi jednotlivou věcí a její individualizovanou vlastností, v tropovém nominalismu. Je tedy zřejmé, že tropový nominalismus bude muset čelit podobným námitkám (*mutatis mutandis*), jejichž základem je právě zmíněný vztah, jako různé varianty realismu.

množiny. Méně obvyklá silně-realistická pozice chápe individua jako svazky (*bundles*) obecnin (v jedné době Russell). Kritéria pravdivosti pak stanoví následovně:

(iv) výrok „Fa“ je pravdivý právě tehdy, když F-nost náleží do množiny obecnin, jejichž svazek je pojmenován „a“

Tato pozice v pravém slova smyslu do své ontologie nepřipouští jednotlivé věci – „a“ zde představuje jméno svazku obecnin spolu-přítomných na jednom místě v určitém čase (resp. časovém intervalu). Jedná se tedy o pozici stejně ontologicky chudou jako nominalismus a zcela inverzní. Tam, kde nominalismus klade jednotlivé věci, tam svazkový realismus klade obecniny. Proti oběma pozicím lze formulovat epistemologickou námitku: Kritéria pravdivosti musejí být epistemicky přijatelná, tzn. musejí v běžných situacích sloužit k určení pravdivostní hodnoty výroku. Kritéria (i) a (iv) však epistemicky přijatelná nejsou, protože množinu-extenzi F či množinu-svazek obecnin nelze identifikovat či alespoň re-identifikovat. Identifikace (re-identifikace) není možná, protože neznáme všechny prvky příslušné množiny. Identita množiny – tj. to, zda se jedná o tutéž množinu – je dána všemi svými prvky.

Závažné epistemologické námitky lze formulovat také proti platónské variantě silného realismu (jak poznáváme kauzálně inertní mimo-časoprostorové obecniny?). Ultra-realismus naproti tomu čelí problémům spojeným s časoprostorovým výskytem numericky téže obecniny na různých místech v témže čase.

Dosavadní řešení na rovině (3) postulovala objekty různých typů a vztahy mezi nimi v souladu s meta-teoretickými kritérii. Rovina (2) pak slouží k identifikaci těchto objektů. Vtip řešení umírněného realismu, což je také řešení Tomášovo, spočívá v tom, že obecniny z roviny (3) vykáže na úroveň (2), na rovinu rozumových objektů a mentálních operací či identifikačních procedur. Na rovině (3) tak z ontologického hlediska zbudou jednotlivé věci (substance) a jejich individualizované vlastnosti (tropy).

Část 2

Bylo řečeno, že úroveň (2) si můžeme představit (a) jako mentálně uchopené a tím myslí přizpůsobené objekty rovin (3) a (4), nebo alternativně (b) jako proceduru vedoucí k identifikaci objektů roviny (3), a tím i (4). Dnešní teorie chápou úroveň (2) ve smyslu (b), protože obecniny buď neuznávají vůbec, nebo je situují na úroveň (3), a tím (4). Totiž vše, co existuje na rovině (3), může existovat na rovině

Vztah mezi obecninou (přip. individualizovanou vlastností) a jednotlivou věcí je nekategoriální či nepravý, na rozdíl např. od vztahu „být větší než“ nebo „milovat“. Ve scholastice pro tento zvláštní vztah volili termín *habitus* („měti“), na rozdíl od *relatio*. To ovšem neznamená, že je fiktivní, toliko myslí koncipovaný, bez ontologického základu ve věci.

(4). Rovina (3) je obecným modelem reality, resp. všech jejích možností.⁵ Mentální operace či identifikační procedura úrovně (2), smysl výroku, má v těchto teoriích povahu funkčního přiřazení.

Jak již řečeno, Tomášův umírněný realismus situuje obecniny na úroveň (2), a proto je mu *prima facie* bližší chápání této roviny ve smyslu (a), ale, jak hned uvidíme, vyskytuje se u něj i chápání operační, tedy ve smyslu (b).⁶ Rovina (2) je ontologicky závislá na mysli, proto však ještě není subjektivní (odlišujeme subjektivní mentální pochod od jeho objektivní, tj. intersubjektivní formy v případě (b) či obsahu v případě (a)). Některé dnešní teorie řadí formální funkční objekt (intenzi) na úroveň (3), ale to je nesprávné.⁷ Argumenty a hodnoty této funkce – tedy objekty, s nimiž v posledku mysl manipuluje – je sice u dnešních teorií třeba řadit na úroveň (3), nikoli však tuto funkci samu, snad jen derivativně či druhotně (reflektujeme-li ontologický status této funkce). U Tomáše je ovšem třeba tyto objekty řadit na úroveň (2)! Operace mysli se totiž netýká přímo objektů ve stavu, v němž se nacházejí v realitě (roviny (3), resp. (4)), nýbrž těchto objektů, nakolik jsou kognitivně adaptovány na mentální úrovni. Mysl není s to uchopovat přímo objekty na rovině (3) a (4), protože ty jsou výlučně jednotlivé a rozumové poznání pracuje s objekty obecnými, takže si objekty úrovně (3) a (4) přizpůsobuje. Nicméně pozor, na rovině (2) se jedná o *tytéž* objekty jako na rovině (3) a (4), nikoli o od nich odlišné reprezentace. I u Tomáše ovšem nalezneme chápání druhé úrovně ve smyslu mentální operace či procedury (b). Nejedná se *prima facie* o funkční přiřazení, nýbrž o identifikaci (ve smyslu ztotožnění) dvěma způsoby uchopeného objektu (identitní teorie predikace).

Zde však vzniká prostor pro rozlišení: identifikace (ztotožnění) je operace tak řečeno horizontální, podobně jako funkční přiřazení objektů navzájem. Obojí, zdá se, předpokládá operaci jakoby vertikální, identifikaci ve smyslu rozpoznání, resp. přiřazení výrazu objektu nebo množině objektů (jmenování, denotace, reference). U Tomáše jsou přece na rovině (2) ztotožňovány předměty *dvěma způsoby uchopené*. Nyní mám na mysli to, že „uchopení“ je předpokladem ztotožnění. Máme tedy dvě operace. Základnější operaci („vertikální“) formálně modelujeme (např. v jazyce predikátové logiky (PL)) jako funkci, tzv. interpretaci, přiřazující symbolu jazyka objekt, jedno- či více-prvkovou množinu individuí (v TIL ji odpovídá nejjednodušší konstrukce, trivializace). Tato operace působí na úrovni výrazů, které nejsou výroky, nýbrž jejich složkami. Druhá operace („horizontální“) pak působí až

⁵ Vezmeme-li v úvahu všechny možné singulární výroky, pak na úrovni (3) můžeme postulovat možné světy jako maximální konzistentní množiny stavů světa, angl. *states of affairs* (každému výroku odpovídá jeden stav světa). Jednou z těchto množin bude i aktuální svět (kterou, to nevíme), resp. jeho model. Skutečný svět pak představuje jednu realizovanou maximální konzistentní množinu stavů světa – faktů. To je úroveň (4).

⁶ Následující interpretaci Tomášovy teorie predikace stavím zejména na *De ente et essentia*, kap. 1-3.

⁷ Je otázkou, nakolik se toho dopouští TIL. Při příznivé interpretaci budeme na úroveň (2) situovat toliko konstrukci a zkonstruovaný objekt – intenze bude na rovině (3). Je-li však intenze chápána jako funkce a nikoli jako struktura objektů různých typů a jejich vztahů, pak se spíše jedná o v textu kritizované nesprávné pojetí, viz také pozn. 1.

na úrovni výroku a „kóduje“ ji logická syntaxe výroku. Touto operací je pak přímo či nepřímo dána struktura stavu světa (faktu), úroveň (3). Tím je dána v realistickém chápání izomorfie mezi jazykem, resp. jeho logickou syntaxí, a světem, resp. jeho strukturou. Tak například v PL interpretace přiřadí konstantě „a“ objekt a a predikátu „F“ extenzi – třídu individuí (první operace). Logická syntaxe výroku „Fa“ pak „kóduje“ fakt, že a náleží do extenze predikátu „F“. Alternativně „Fa“ kóduje, že a je příkladem F-nosti (za předpokladu, že „F“ chápeme primárně jako predikátovou konstantu, jméno obecné vlastnosti).

Nyní však důležitá upřesňující výkladová odbočka: druhá operace, tj. operace na úrovni výroku představující jeho smysl, je v dnešních intenzionálních sémantických teoriích chápána tak, že argumenty (individuum, množina), proměnlivé v závislosti na možném světě a čase, negenerují strukturu stavu světa, nýbrž hodnotou funkce je pravdivostní hodnota výroku (za argumenty této funkce se pak považuje přímo uspořádaná dvojice možný svět a možný čas). Podobně smyslem predikátu je funkce z možných světů a časů do množin individuí (extenzí daného predikátu) či toliko individuí (v případě určité deskripce/jedinečné vlastnosti). Tato funkce, tzv. intenze, však nevystihuje formu námi uvažované první operace. Tu by spíše vystihovala funkce přiřazující jazykovému výrazu-predikátu (argument) partikulární hodnotu intenze, tj. extenzi (hodnota), v závislosti na možném světě a čase (argumenty). Takto pojatá, řekněme rozšířená intenze by uspořádané trojici argumentů (jazykový výraz, možný svět a možný čas) přiřazovala extenzi. Totéž platí, *mutatis mutandis*, o formě druhé operace (smysl na úrovni výroku): trojici argumentů výrok, svět, čas, by byla přiřazena pravdivostní hodnota.

(Nerozšířená) intenze je v závislosti na možném světě a čase proměnlivá extenze. Když abstrahujeme od této „komplikace“ (modální a časové proměnlivosti extenze), pak dostaneme naše pojetí: spojení jazykového výrazu (rovina (1)) s objekty roviny (3), které zprostředkovává procedura (rovina (2)(b)), smysl. Rozdíl bude jen v tom, že na úrovni výroku nepovažujeme za extenzi pravdivostní hodnotu, jak to činí Frege a jak to přebírá intenzionální sémantika, která tuto Fregovu myšlenku rozvine tím, že neabstrahuje od proměnlivosti extenze. Mnohem intuitivnější je považovat za extenzi výroku stav světa, tedy spojení či strukturu objektů vybraných smysly výrazů, z nichž se výrok skládá. Kdybychom do tohoto pojetí chtěli zahrnout prvek proměnlivosti extenze, pak bychom intenzi modelovali jako funkci z možných světů a časů do stavů světa, resp. v rozšířeném pojetí (forma druhé operace) pak funkci přiřazující trojici výrok, svět a čas partikulární stav světa.

V této fázi se jeví užitečné rozlišit na úrovni (3) obecnější typ stavu světa a partikulární znak stavu světa (rozdíl *type-token*). Možné světy se skládají ze stavů světa-znaků, možných faktů, které by představovaly partikulární hodnoty intenzionální funkce. Typ stavu světa abstrahuje od proměnlivosti možný svět - možný čas a představuje spojení typů (nikoli znaků) objektů vybraných první operací. Například stav světa-znak je „že Petr náleží do partikulární množiny-

extenze predikátu člověk ve světě *wa* v čase *ta*; stav světa-typ pak „že Petr náleží do množiny-extenze predikátu člověk v nějakém možném světě a čase“. Pravdivostní podmínky by bylo možné formulovat buď na úrovni stavu světa-znaku, nebo obecněji typu. Z hlediska obecné teorie predikace, zejména při srovnávání různých teorií predikace mezi sebou či při zkoumání ontologických závazků příslušné teorie predikace, nás ovšem zajímají nejobecněji formulované podmínky: „že nějaké individuum náleží do množiny-extenze příslušného predikátu“. Proto je možné v diskusi o teorii predikace od intenzionálního aspektu, tedy světo-časové proměnnosti, zcela abstrahovat.

Shrňme tedy nejzávažnější poznatek právě uzavřené odbočky v našem výkladu: druhou operaci zde chápeme jinak než dnešní intenzionální sémantika. Pojímáme ji jakožto přiřazení objektů vybraných první operací (např. individuum, množina či vlastnost) nějaké ontologické struktury (stavu světa, možnému faktu), spojení těchto objektů (vztahem náležení, „být příkladem“ aj.), které představuje pravdivostní podmínku (rovina (3)). Dodejme, že v aristotelismu zmíněným dvěma operacím odpovídá *simplex apprehensio* a *iudicio*, první dvě ze tří činností rozumu. Rovina (2) tedy u výroku zahrnuje obě operace: smysly jednotlivých výrazů i smysl celku.

Rozdíl mezi dnešními teoriemi a Tomášovou teorií je ve větší složitosti umírněného realismu: zatímco obě operace v dnešních sémantických teoriích (rovina (2)) přiřazují výrazům (rovina (1)) přímo na myslí nezávislé objekty úrovně (3), u Tomáše jsou prvotně přiřazeny na rozumu závislé objekty roviny (2), což jsou vlastně myslí uchopené objekty třetí úrovně. Současné teorie, tedy nominalismus a silný realismus, chápou rovinu (2) toliko ve smyslu (b) a operaci modelují jako funkční přiřazení.⁸ Sémantika nezajímá operace jakožto subjektivní akt rozumu (to by byl zájem psycholingvistiky), nýbrž její objektivní forma. Naproti tomu umírněný realismus (a snad také konceptualismus) chápou rovinu (2) krom smyslu (b) také, a to zejména, ve smyslu (a), tedy jako obsahující zvláštní objekty rozumu. Důvodem primátu chápání (a) v aristotelském umírněném realismu je základní či výchozí intuice toho, co to znamená rozumět smyslu výrazu. Pochopení smyslu výrazu znamená rozumově poznávat předmět označený výrazem. Rozumové poznání je zvláštním případem poznání obecně, které se v aristotelismu chápe jako uchopení či přítomnost mimo-rozumového předmětu v kognitivní schopnosti samé, jako identifikace poznávajícího subjektu s poznávaným objektem. Proto je smysl výrazu, tj. pojem, chápán jako rozumem uchopený předmět. Naproti tomu dnešní intenzionální sémantika vychází z odlišné základní intuice: rozumět smyslu výrazu znamená spíše vědět, na které mimo-rozumové předměty se daný výraz za libovolných okolností (stav světa, čas)

⁸ Dnešní nominalista a silný realista se liší jednak v denotaci: do své ontologie zavádějí různý počet typů jsoucen (rovina (3)), jednak také chápáním smyslu, resp. funkčně modelované operace přiřazení objektů výrazům (rovina (2) v pojetí (b)). Nominalista uzná tuto operaci coby subjektivní akt mysli, z hlediska její objektivní ji redukuje na objekty roviny (3): množiny a individua (uspořádané *n*-tice individui). Realista naproti tomu uzná tuto funkci (intenzi) jako něco „mimo a nad“ objekty roviny (3) a učiní ji předmětem zkoumání logické sémantiky.

vztahuje. Rozumění smyslu je tedy schopností vztáhnout výraz na správný předmět či správné předměty. Vztažení výrazu na předmět(y) je procedurou, operací, kterou lze modelovat funkcí: proměnné okolnosti představují argumenty, hodnotu funkce je individuum či soubor individuí. Smysl výrazu, tj. pojem, je tedy chápán jako funkce, resp. v jemnější analýze (TIL) jako zadání této funkce (tataž funkce může být zadána různě, viz konstrukce v TIL). Tato odlišná chápání smyslu výrazu se nemusejí z hlediska umírněného realismu nutně vylučovat, ovšem za předpokladu, že zůstanou na úrovni (2), tj. na rovině na rozumu závislých objektů, aniž by intersubjektivní (objektivní) formu operace - funkci učinila na mysli nezávislým objektem, stavebním kamenem reality roviny (3), resp. (4).

Je zásluhou Tomášova interpreta G. Klimy, že se pokusil formálně modelovat onu první (vertikální) operaci mysli funkčním způsobem (funkce signifikace a supozice), což Tomáš samozřejmě explicitně nečiní, nicméně je zajisté nejen možné, ale i žádoucí při interpretaci užít zpřesněných pojmových prostředků dneška (nicméně je při seriózní interpretaci třeba odlišovat, jakých pojmů užívá a co přesně říká interpretovaný autor – Tomáš – a co je vyjádření jeho koncepce preciznějším způsobem, současným interpretačním metajazykem, což Klima důsledně nečiní).⁹ Problémem ovšem je, že nepochopením *druhé* operace u Tomáše, resp. skutečnosti, že se jedná o operaci ztotožnění (identitní teorie predikace), nikoli o vztah náležení individualizovaného atributu do množiny existujících věcí, tj. o přisouzení existence individualizovanému atributu, přičemž individualizovaný atribut je chápán jako inherující v individuu (inherenční teorie predikace), modeloval *první* operaci nesprávně. První operace přiřazuje výrazu individuální věc nikoli jen v subjektu, nýbrž také v predikátu. Funkce v predikátu však podle Klimy přiřazuje predikátovému výrazu individualizovaný atribut.

Klima *de facto* přibližuje Tomášovu teorii dnešním v tom smyslu, že rovina (2) v pojetí (a) v jeho interpretaci Tomáše přestává hrát sémantickou roli, což je zjevně nesprávné, protože, jak jsme viděli, nauka o obecninách na mentální úrovni (2) je jádrem koncepce umírněného realismu. V kontrastu k preciznímu formálnímu zpracování první operace (smysl výrazů) chybí u Klimy formální vyjádření druhé operace generující ontologickou strukturu faktu (smysl výroku), Klima zachycuje jen její (jak uvidíme vzápětí) zdánlivý korelát na ontologické rovině pravdivostních podmínek (3) jakožto vztah „měti“ (individuum má individualizovaný atribut). U Tomáše se však tato druhá operace explicitně vyskytuje, totiž zmíněná identifikace-ztotožnění (rovina (2)(b) „horizontální operace“). Třebaže Tomáš o ní hovoří spíše ve smyslu subjektivního aktu rozumu, tato operace má svůj formální objektivní výraz právě v relaci identity, kterou by bylo lze také chápat jako operaci – funkci generující možný fakt: Argumenty této funkce by byl reálně tentýž předmět kognitivní schopností rozumu uchopený dvěma způsoby (první operace), hodnotou

⁹ Gyula Klima, „The Semantic Principles Underlying Saint Thomas Aquinas's Metaphysics of Being” in *Medieval Philosophy and Theology* (5) 1996, str. 87-141; dále též autor, „Aquinas's Theory of the Copula and the Analogy of Being” *Logical Analysis and History of Philosophy*, sv. 5/2002. Mnohé Klimovy texty jsou umístěny na internetu: <http://www.fordham.edu/gsas/phil/klima/>

generovaný stav světa, pravdivostní podmínka (rovina (3)): individuální věc mající individualizovaný atribut (atribut je buďto individualizovanou vlastností nebo individualizovanou druhovou esencí či její částí). Vztah identity (symetrický, tranzitivní, reflexivní), vyskytující se toliko na rozumově závislé úrovni (2), nemá na ontologické úrovni korelát, protože je to vztah pomyslný, identifikované předměty nejsou reálně dva, nýbrž jeden (chybí reálně odlišný termín vztahu). Zde je tedy podstatný rozdíl oproti současným teoriím: logická syntaxe výroku nemá přímý korelát v ontologické struktuře stavu světa (chybí zde přímá izomorfie). Na rovině (2) je identita, na úrovni (3) inherence („mětí“). To u moderních interpretů (Klima, Geach) vedlo k přehlížení významu operace ztotožnění u Tomáše.¹⁰ Předpoklad, že přímá izomorfie musí existovat, vedl k záměně pravdivostních podmínek a smyslu, rovina (3) byla chápána zároveň jako (2). Proto je, domnívám se, interpretace, že Tomášova teorie predikace je inherenční spíše než identitní, mylná.

Byť bez přímého ontologického korelátu, tvrzení o identitě, o které se zde jedná, jistě není triviální ($a = a$), informativní charakter je dán dvojím různým uchopením téhož, dvojí identifikací (ve smyslu první operace), z nichž druhé není známo (konverzační předpoklad). Podobně je informativní výrok „Venuše je večernice“ (Chápeme-li jej jako identitní výrok). Z logického hlediska se v případě singulárního výroku jedná o „plnohodnotnou“ identitu („=“) vyjádřenou kopulou. Žádný vztah nějakým způsobem „oslabené“ identity zde nenacházíme. To je zřejmé i z explicitního vyjádření logické syntaxe singulárního výroku:

- (i) $a = \text{některé } x, \text{ které je } F\text{-nost}$
 $a = \text{některé } x, \text{ které má } G\text{-nost}$
- (ii)' $a = \text{některé } x, \text{ které má některé } y, \text{ které je } G\text{-nost}$

Uveďme příklady výroků přirozeného jazyka:

„Petr je člověk“
 „Petr je běloch“

Parafrázujme tak, abychom explicitně vyjádřili příslušnou logickou formu:

- (i) „Petr je identický s některým x , které je lidství“
- (ii) „Petr je identický s některým x , které má bělost“

Ve skutečnosti je ontologická struktura stavu světa (jak posléze uvidíme nikoli úplná pravdivostní podmínka, nýbrž určitý její základ) dána již prostřednictvím první operace, jež spojuje jazykový výraz (rovina (1)) se strukturovaným objektem roviny (3). Konkrétní termín „T“, což je zkratka za „některé x , které je T-nost“ (esenciální predikát z kategorie substance) nebo „některé x , které má T-nost“

¹⁰ zejm. P.T. Geach, „Form and Existence“ in *God and the Soul*, Routledge, Londýn 1969.

(akcidentální predikát z libovolné akcidentální kategorie), kde „T-nost“ je abstraktní termín označující esenci (či její část), není *ex definitione* výrok, nýbrž obecný termín, který se z logického hlediska chová jako neurčitá deskripce. (i) je tedy případem esenciální predikace, (ii) je případem akcidentální predikace. Jak uvidíme níže, druhý typ neurčité deskripce, tj. jazykový výraz, vybírající druhý člen relace identity v případě akcidentální predikace (ii), je ve skutečnosti ještě složitější („některé x, které má některé y, které je T-nost“), viz (ii)' výše. Z hlediska přirozeného jazyka krkolomná formulace logické struktury všech typů neurčitých deskripcí výše uvedených je spojena se vztahem oslabené identity, o němž se hned dozvíme více. Poznamenejme jen, že neurčitou deskripci nelze formulovat s užitím konkrétního termínu „T“ uvnitř deskripce, tj. „některé x, které je T“, resp. „některé x, které má T“, mj. proto, že vznikne nekonečný regres: „T“ je zkratkou za zmíněnou deskripci. „T“ uvnitř deskripce by bylo zkratkou za tutéž, jakoby vnořenou deskripci, atd. *ad infinitum*.

Vidíme, že logická odlišnost esenciální a akcidentální predikace spočívá v odlišné struktuře neurčité deskripce. Věnujme se nejprve esenciální predikaci: U esenciální predikace obsahuje deskripce z hlediska celého výroku vedlejší identifikaci „...x je F-nost“. Zde, na rozdíl od hlavní kopuly vyjadřující identitu, jsme již oprávněni hovořit o „oslabené“ identitě, „x = osl. F-nost“. Kopula „je“ v syntaktické struktuře predikace (i), (ii) a (ii)' je systematicky dvojznačná: „...je F“ znamená „...= F“, „...je F-nost“ znamená „...= osl. F-nost“. Oslabená identita je u Tomáše formálním vyjádřením *první* sémantické operace (rovina (2)) v případě obecných termínů, nikoli *druhé* operace, která je formálně vyjádřena plnohodnotnou identitou.

Pečlivě rozlišujeme: konkrétní termín „F“ (např. „člověk“) označuje předmět roviny (2), což je rozumovou schopností adaptovaná individualizovaná esence, předmět roviny (3), tj. s individuální diferencí spojená F-nost (lidství), což je a (např. Petr). [Zde kopula „je“ je hlavní kopulou vyjadřující neoslabenou identitu.] a-ova (Petrova) individualizovaná esence (individuální F-nost) není nic jiného, než a samo (individuum Petr jako takové). Rozumové uchopení individualizované esence, tedy individuálního předmětu, a tudíž přizpůsobení však abstrahuje od partikulární individuální difference (vyjádřeno novotvarem, od „a-ovosti“ či „a-ství“, např. od petrovství), nicméně neabstrahuje od přítomnosti *nějaké, blíže neurčené* individuální difference spojené s esencí, F-ností: odtud neurčitá deskripce „některé x, které...“.¹¹ Stručně řečeno, „F“ označuje *celý* předmět, tj. F-nost s nějakou individuální diferencí (neurčitě – tou či onou), proto užíváme proměnné „x“.

Naproti tomu „F-nost“ („lidství“) označuje onu esenci, metafyzickou *část* předmětu, s vyloučením jak partikulární individuální difference (Petrovství), tak každé jiné (dále budeme také mj. hovořit o abstrahované esenci). Oslabená identita („= osl.“) je tedy relací mezi x čili individualizovanou esencí (individuální F-ností)

¹¹ Naopak zase přibírá charakteristiky, které esence v individualizované podobě coby mimo-rozumový předmět a, neobsahuje, a které odlišují předmět na rovině (2) a (3).

někoho a touto esencí samotnou zbavenou jak individualizace, tak charakteristik, jichž nabývá coby předmět roviny (2), označený abstraktním termínem „F-nost“, tedy stručně „...x, které je F-nost“:

Ergo patet quod natura hominis absolute considerata abstrahit a quolibet esse, ita tamen quod non fiat praecisio alicuius eorum. Et haec natura sic considerata est quae praedicatur [můj důraz] de individuis omnibus. De ente et essentia, kap. 3 (45).

Oslabená identita (oslabená identita A mezi individuem a abstrahovanou esencí) je základem první operace, vztažení pojmu na individuum. Tomáš toto vztažení nazývá, což je matoucí, vztahem predikace, vypovídání, za jehož formální vyjádření považujeme zmíněnou relaci oslabené identity. Nicméně predikací se může vztažení pojmu na individuum v pravém smyslu nazývat až v kontextu výroku (druhá operace, což Tomáš nazývá skládáním a rozdělováním, jež má formální vyjádření na rovině logické struktury výroku v plné identitě). O smyslu přívlastku „oslabená“ pojednáme níže.

Relace oslabené identity je precizním vyjádřením toho, co jsme výše nazvali „rozumovým uchopením předmětu“: Nyní rozumíme, v jakém smyslu se na rovině (2) a (3) jedná o *tentýž* předmět (např. člověk).¹² Není to totožnost numerická (neoslabená, plnohodnotná identita), nýbrž totožnost esence uvažované bez každé individuální difference a bez všech pojmových charakteristik, relace oslabené identity, přičemž ztotožňované předměty, tj. členy relace identity, jsou uvažovány jeden s *určitou partikulární* individuální diferencí (např. člověk – Petr) druhý s pojmovými charakteristikami a neurčitě pojatou individuální diferencí (pojem člověka) (oslabená identita B mezi pojmem F a individuem). Variantou této relace oslabené identity (oslabená identita B' mezi pojmem F-nosti a individuem) by byla identita mezi rozumově uchopenou metafyzickou částí individua, abstrahovanou esencí, (nikoli esencí individualizovanou jako u B) a individuem, jehož je abstrahovaná esence metafyzickou částí.

Pozor, v případě oslabené identity B (resp. B') se však nejedná o identitu specifickou. Numerická i specifická identita mají společné to, že jsou jakožto relace definovány na množině individuí. Předmět na rovině (2) však není individuem, nýbrž obecninou. Naproti tomu specifická identita se shoduje s identitou předmětu na rovině (2) a (3) v tom, že se jedná o oslabenou identitu, totožnost esence, uvažovanou s vyloučením různých individuálních charakteristik (a evidentně také

¹² Výraz „předmět“ zde užívám široce jak pro předměty v úzkém slova smyslu (fyzické předměty: věc, vlastnost, resp. substance, akcident), tak pro logické předměty – pojmy. Metafyzická část, esence uvažovaná s vyloučením každé individuální difference a všech pojmových charakteristik, není předmětem ani v jednom slova smyslu. Předmět totiž vykazuje pozitivní jednotu, je jsoucнем (reálným jako fyzický předmět, intencionálním jako pojem), metafyzická část toliko jednotu negativní. Proto není v pravém smyslu slova ani jsoucнем. To s sebou nese potíže, protože jak uvidíme níže, relace oslabené identity ve svém pojmu zahrnuje dvojí: 1. identitu metafyzické části jako takové, 2. parciální identitu části a celku.

pojmových charakteristik), přičemž ztotožňované předměty, členy relace identity, jsou uvažovány každý s určitou partikulární individuální diferencí (Petr a Pavel) (oslabená identita C mezi různými individui). Připomeňme, že oslabená identita, o kterou se jedná v predikaci, je totožností esence uvažované bez individuální difference a bez pojmových charakteristik, přičemž u jednoho členu relace identity (zde nelze v pravém smyslu slova hovořit o ztotožňovaných *předmětech*, jako v případě B a C) sice pojmově uvažujeme *nějakou blíže neurčenou* individuální diferencí, ovšem individuum vstupující do relace má buď individuální diferencí a (a-ství), nebo b (b-ství) nebo..., u druhého členu relace pak neuvažujeme žádnou individuální diferencí, ani pojmové charakteristiky (oslabená identita A).¹³ Z toho plyne, že relace oslabené identity je nejméně trojí (A, B, C): vždy se jedná o totožnost esence uvažované bez každé individuální difference a bez všech pojmových charakteristik, přičemž členy relace identity mohou být uvažovány buď s individuální diferencí nebo s pojmovými charakteristikami (pak se jedná o předměty) či s vyloučením obou.

Z řečeného plyne dvojí pozorování: Zaprvé, čistě teoreticky lze formulovat ještě oslabenou identitu D (mezi pojmem F a abstrahovanou esencí), inverzní k A: totožnost esence uvažované bez každé individuální difference a pojmových charakteristik, přičemž členy relace identity jsou jeden uvažován s pojmovými charakteristikami a neurčitou individuální diferencí, druhý bez těchto charakteristik (samozřejmě i bez každé individuální charakteristiky). Variantou by pak byla oslabená identita D' mezi pojmem F-nosti a abstrahovanou esencí F-ností. Shrňme do přehledné tabulky. U každého typu oslabené identity uvádíme dva členy relace, vstupující do vztahu oslabené identity, nikoli způsoby jejich uchopení:

Typ relace oslabené identity	Individuum		Pojem
A	Individuální difference a-ství nebo b-ství nebo... plus abstrahovaná esence F-nost	Abstrahovaná esence F-nost	
B	Individuální difference a-ství plus abstrahovaná esence F-nost		Abstrahovaná esence F-nost plus neurčitá individuální difference x-ství plus pojmové charakteristiky (mj. obecnost)

¹³ Ve skutečnosti se oslabená identita C – specifická identita - redukuje na oslabenou identitu A, přičemž se využívá tranzitivity relace identity. Protože existuje oslabená identita mezi esencí předmětu x (uvažovanou s individuální diferencí) a esencí F-ností (uvažovanou bez každé individuální difference a všech pojmových charakteristik) a zároveň mezi esencí předmětu y (uvažovanou s individuální diferencí) a esencí F-ností (uvažovanou bez každé individuální difference a všech pojmových charakteristik), existuje oslabená identita mezi esencí předmětu x a esencí předmětu y (uvažovanými s dvěma různými individuálními diferencemi).

B'	Individuální diference a-ství plus abstrahovaná esence F-nost		Abstrahovaná esence F-nost plus pojmové charakteristiky (mj. obecnost)
C	Individuální diference a-ství plus abstrahovaná esence F-nost Individuální diference b-ství plus abstrahovaná esence F-nost		
D		Abstrahovaná esence F-nost	Abstrahovaná esence F-nost plus neurčitá individuální diference x-ství plus pojmové charakteristiky (mj. obecnost)
D'		Abstrahovaná esence F-nost	Abstrahovaná esence F-nost plus pojmové charakteristiky (mj. obecnost)

Tabulka uvádí minimálně 4 typy členů relace oslabené identity (individuum, abstrahovaná esence, dva typy pojmů), což dává 6 možných kombinací. Tabulka z nich uvádí 5. Snad by bylo možno připojit i šestou kombinaci – oslabenou identitu D'' mezi dvěma typy pojmů (mezi rozumově uchopeným individuem a rozumově uchopenou metafyzickou částí individua, esencí).

Zadruhé, v čem spočívá „oslabení“ relace oslabené identity? Formulace výše ukazují, že oslabená identita („= osl.“) v sobě vždy skrývá trojí:

Plnohodnotnou identitu („=“) abstrahované esence (relace symetrická, tranzitivní, reflexivní), tj. esence uvažované s vyloučením každé individuální diference a všech pojmových charakteristik, jež je metafyzickou částí každého ze členů relace oslabené identity (u oslabené identity A a D, resp. D' však v případě jednoho člena nikoli částí, nýbrž celkem). Tato identita však není numerická, což vyvolává nejvíce pochybností a námitek; (numerickou identitu vykazují toliko jsoucna s pozitivní jednotou, identita metafyzické části se opírá o koncepci negativní jednoty).

Vztah parciální identity („= parc“) mezi členy relace oslabené identity (u parciální identity obecně neplatí tranzitivita), z nichž alespoň u jednoho nevylučujeme buď individuální diferenci nebo pojmové charakteristiky (je tedy předmětem v širokém slova smyslu). „Oslabení“ relace identity spočívá v tom, že ztotožňujeme celek s částí, abstrahovaná esence bez určení je metafyzickou částí esence s určením (určením rozumíme buď individuální diferenci nebo pojmové charakteristiky, z nichž jednou je obecnost). Chtělo by se říci, že oslabení spočívá ve ztrátě tranzitivity, resp. že relace je netranzitivní (nikoli však a-tranzitivní!): Je-li $a = \text{parc. } b$ a $b = \text{parc. } c$, pak nevíme, zda $a = \text{parc. } c$, protože by parciální identita b s c mohla být založena na plnohodnotné identitě jiné části než parciální identita a s b .

To by platilo v případě, že bychom oslabenou identitu chápali jako případ obecné relace parciální identity, ovšem v případě oslabené identity, platí ještě třetí podmínka, která restringuje relaci oslabené identity, resp. její obor proměnnosti:

Tato relace je založena *vylučně* na podmínce 1., tj. na identitě abstrahované esence. Ke ztrátě tranzitivity relace oslabené identity nedochází, protože se zde jedná o parciální identitu založenou toliko v jediné části, totiž v esenci uvažované s vyloučením reálných i intencionálních charakteristik. Druhá ze dvou metafyzických částí individua, individuální difference, není předmětem vypovídání, takže nevstupuje do relace oslabené identity.¹⁴ Pro názornost dodejme, že mají-li např. dva materiální objekty totožnou rozlehlou část, lze hovořit o parciální identitě. V případě oslabené identity se nejedná o fyzickou část (a *a fortiori* o rozlehlou část), nýbrž o metafyzickou část, která je navíc v případě individuálního předmětu toliko potenciální, reálně totožná s celkem. Proto je lepší vyjádření „předmět, který je touto esencí“ („...x, které je F-nost“) než „předmět, který má tuto esenci“ („...x má F-nost“).

V případě akcidentální predikace, má deskripce mírně komplexnější logickou formu: „některé x, které *má* G-nost“ je ekvivalentní formě „některé x, které má některé y, které je G-nost“, přičemž „...y, které je G-nost“ funguje stejně jako „...x, které je F-nost“, s tím rozdílem, že obor proměnnosti y nejsou individuální věci (substance), nýbrž individualizované vlastnosti (akcidenty). „...x, které má (některé) y...“ pak označuje (po doplnění) spojení individuální věci s její individualizovanou vlastností (což je možno nazvat ve shodě s prof. Sousedíkem elementárním agregátem). Zde „*má*“ skutečně označuje relaci, jejímž ontologickým korelátem je vztah inherence mezi individui, byť různých typů (individuální věc – individualizovaná vlastnost) vytvářející elementární agregát. Odtud plyne, že inherenční interpretace Tomášovy teorie predikace má jisté opodstatnění právě v případě akcidentální predikace, byť základním prvkem logické struktury výroku zůstává relace identity („=“). V případě esenciální predikace nelze ovšem obrát „esence náleží předmětu“ nebo „předmět má esenci“ chápat ve smyslu inherence, protože, jak řečeno, je mezi esencí a předmětem reálná identita. Nejedná se ani o aktuální části, a *a fortiori* pak o vztah mezi různými individui.

Denotátem obou neurčitých deskripcí je stav světa: určitý elementární agregát spojený vztahem inherence (akcidentální predikace), nebo individualizovaná esence. Představuje reálná existence tohoto stavu světa již pravdivostní podmínku výroku? Pokud ano, proč chápat výrok navíc jako tvrzení o (plné) identitě, což se zdá redundantní, a nikoli jako výrok o reálné (či jiné dle významu kopuly) existenci

¹⁴ V případě, že se jedná o predikaci celé esence (např. „Petr je člověk“), nikoli jen její části, pak metafyzická část-esence M je jen jednou ze dvou částí individua. Druhou je individualita, resp. individuální difference I. V tomto případě by sice mezi libovolnými individui mohla vzniknout netranzitivní parciální identita založená v obou částech (M, I), nicméně oslabená identita předpokládá parciální identitu v jediné části (M), která je tranzitivní. V případě predikace části esence (např. „Petr je živočich“) však, zdá se, je oslabená identita netranzitivní.

tohoto stavu světa? Zastánci inherenční interpretace tvrdí, že existence zmíněného stavu světa představuje nejen pravdivostní podmínku na rovině (3), ale také smysl výroku na rovině (2) a identitní logickou formu výroku považují za redundantní.¹⁵ Vyčerpává se smysl výroku pro Tomáše existenčním tvrzením o aktualitě určitého akcidentálně složeného (akcidentální predikace) či jen metafyzicky složeného (esenciální predikace) stavu světa? Pro inherenční interpretaci by svědčilo to, že Tomáš užívá termínu „predikovat“ v souvislosti se vztahem oslabené identity A. Vztažení pojmu na individuum je sice výrazem první operace, nikoli druhé, nicméně tvrzení o existenci inherenční struktury stavu světa, které krom inherence vyjadřuje kopula, je již pravdivostně hodnotitelné, tj. představuje výrok:

a je oslabeně identické s F-ností – tj. a má F-nost – & stav světa označený předchozím výrokem existuje (modem existence dle kopuly)

(i)' a-ova F-nost existuje (modem existence dle kopuly)

a má nějaké y, které je oslabeně identické s G-ností – tj. a má nějaké y & y má G-nost – & stav světa označený předchozím výrokem existuje (modem existence dle kopuly)

(ii)' a-ova G-nost (y) existuje (modem existence dle kopuly)¹⁶

Existenční konjunkt (ii), resp. zhuštěná formulace (ii)' (o tom, že daný stav světa existuje), neplyne z významu částečného kvantifikátoru „nějaké y“, jak by se mohlo zdát (částečný kvantifikátor nemá ve středověké logice existenční import), nýbrž je součástí významu kopuly „je“. Kopula „je“ v inherenční interpretaci ze sémantického hlediska vyjadřuje:

vztah inherence („má“),

existenci (reálnou: aktuální, minulou, budoucí; pouze možnou; intencionální ...) inherenčního stavu světa, resp. individualizovaného atributu (individuální esence, individualizované vlastnosti). Tvrzení o existenci individualizovaného atributu je nutně ekvivalentní tvrzení o existenci stavu světa, že a má F-nost, resp. že a má individualizovanou vlastnost G-nost. (i) je tedy nutně ekvivalentní (i)' a (ii) je nutně ekvivalentní (ii)'. Zhuštěné formy (i)' a (ii)' mají tu výhodu, že je lze alternativně vyjádřit pomocí vztahu náležení do množiny či „být prvkem množiny“ oboru úvahy.¹⁷

Není těžké si všimnout, že výraz „má“ označuje v obou právě uvedených stavech světa pokaždé jiný vztah. Z toho plyne, že kopula je víceznačná. Systematická

¹⁵ Klima, op.cit., ale zejména Geach, „Form and Existence“, op.cit. str. 43-44.

¹⁶ Geach dobře poukazuje na to, že abstrahovanou esenci nesmíme jazykově označit jako „F-nost“ (např. lidství či moudrost), protože tento výraz označuje pojem F-nosti (abstrahovanou esenci plus pojmové charakteristiky). Legitimním označením je „F-nost -ova“. Konečně, „F-nost a-ova“ pak označuje individualizovanou esenci, viz Geach, „Form and Existence“, op.cit.

¹⁷ Tak to činí Klima. (i) a (ii) by samozřejmě šlo rovněž takto vyjádřit, za předpokladu, že stavy světa budou podmnožinou oboru úvahy. Do oboru úvahy však obvykle patří, resp. prvky ontologické báze univerza jsou, jednodušší entity, které označujeme jednoduchými výrazy (ne výroky) a z nichž jsou stavy světa, označené výroky, poskládány.

víceznačnost, kterou lze snadno kontextuálně eliminovat, by nevadila. Eliminaci zde sice zprostředkuje syntaktický kontext, ovšem to, o který kontext se jedná, primárně rozhoduje sémantika – musíme napřed vědět, zdali se jedná o esenciální či akcidentální predikát (např. „člověk“ či „moudrý“), abychom pak zvolili správnou logickou formu, kterou výrok vyjadřuje. To samo o sobě se zdá problematické, protože pravdivost výroku nemůžeme s konečnou platností určit, nevíme-li, o jaký predikát jde. Nabízí se tedy možnost ekvivokaci kopuly zrušit tím, že bychom zavedli nějaký obecný generický význam vztahu „...má...“, jehož by (i) a (ii) byly každý specifickým případem. Tímto generickým významem by mohl být vztah části a celku. V (i) by se jednalo o část esenciální, celkem by bylo individuum, ve (ii) by šlo o akcidentální vlastnost, celkem by byl elementární agregát. Toto řešení, byť na první pohled přitažlivé, ovšem toliko přestěhuje ekvivokaci z kopuly do termínu-jména v subjektu: „a“ by v prvním případě označovalo substanci, ve druhém elementární agregát. Referent jména (jeho význam) bychom měli znát předem, nikoli určovat *ex post*, tj. poté, co určíme typ predikace – zdali je esenciální nebo akcidentální. Snaha zabránit ekvivokaci subjektového jména může přirozeně vyústit v tendenci zrušit rozlišení substance-elementární agregát ve prospěch nějakého jednotného subjektu, což vede za hranice aristotelské metafyziky k teorii nahého substrátu, tedy k řešení, které Tomáš zajisté nezastával. Ze systematického hlediska se inherentní teorií a problémy s ní spojenými budeme zabývat ve 3. části.

Z hlediska interpretace Tomášovy teorie predikace je pro inherentní pojetí této teorie fatální skutečnost, že Tomáš explicitně odmítá predikaci části o celku, protože predikaci chápe jako plnou identitu.¹⁸ Kopula sice má existenční význam a podílí se na stanovení pravdivostních podmínek, existenční tvrzení však nepředstavuje smysl výroku. Tím je relace identity.

Konečně, je identita redundantní, jak se domnívají zmínění interpreti? V predikátu singulárního výroku se nenachází abstraktní termín, nýbrž konkrétní termín vyjádřitelný neurčitou deskripcí. Tomáš explicitně uvádí sémantický, nikoli jen syntaktický rozdíl funkce obou termínů. Deskripce obecně sama nevybírá *určitý ve smyslu partikulární* stav světa (že Petr je člověk, že Petr je běloch), nýbrž jen *určitý ve smyslu ten či onen, splňující určitou podmínku* (že někdo je člověk, resp. že Petr je člověk nebo Pavel je člověk...). Neurčitá deskripce pak na rozdíl od deskripce určité vybírá potenciálně více stavů světa v témž modálním a časovém kontextu. Pravdivostní podmínku však představuje určitý, ve smyslu partikulární, stav světa.¹⁹ Jméno v subjektu singulárního výroku pojmenuje partikulární stav světa a výrok jej ztotožní (numericky) s nějakým stavem světa vykazujícím určitou strukturu, který je vybrán neurčitou deskripcí právě na základě této určité struktury.

¹⁸ zejm. *De ente et essentia*, kap. 2. 35.

¹⁹ Partikulární není totéž co individuální stav světa. Jako pravdivostní podmínka např. výroku „Petr je běloch“ poslouží partikulární stav světa: Petr mající nějakou bělost, nikoli tuto či onu individuální barvu pleti. Partikulární stav světa se shoduje s individuálním v tom, že obsahuje numericky totéž individuum. Vlastnost však nemusí být numericky tatáž, toliko specificky. V případě esenciální predikace toto rozlišení zjevně postrádá smysl.

Proto identita ve výroku není redundantní. Smysl výroku (rovina (2)) se tudíž pro Tomáše nevyčerpává existenčním tvrzením o aktualitě určitého stavu světa. Nicméně aktualita určitého partikulárního stavu světa však představuje pravdivostní podmínku (3) výroku.

Považuji za nesporné, že Tomáš zastával identitní model predikace. Pasáže v jeho díle, které hovoří o inherenci formy v subjektu, je třeba chápat jako stanovení pravdivostních podmínek (rovina (3)), nikoli stanovení smyslu výroku (rovina (2)).²⁰ To je historický závěr mého článku.

Část 3

Jiný však bude závěr systematický. Z výše uvedeného je patrné, že inherenční interpretace si dobře poradí s akcidentální predikací (vztah „mít“), u esenciální predikace se však jedná o jiný vztah: vztah „být“ lépe vyjádřitelný (oslabenou) identitou. Snaha o uniformní chápání predikace a extenze kvazi-inherenčního modelu na esenciální predikaci hrozí, že povede k potlačení a posléze upuštění od jistého výdobytku aristotelismu, rozdílu mezi esenciální a akcidentální predikací, který není dobré vzdát. Myslím však, že to není nepřekonatelná obtíž. Naopak výhodou inherenčního modelu je zachování izomorfie mezi logickou syntaxí a realitou. Domnívám se, že lze zastávat obě pojetí, jak identitní, tak inherenční. Sám bych se klonil k pojetí inherenčně-identitnímu. Pokusím se vyložit proč. Mějme výroky:

- a) „Petr je člověk“
- b) „Petr je kapitán zámořské lodi“

Zdá se mi na první pohled přirozenější interpretovat tyto výroky tak, že Petr má určitý atribut, v prvním případě esenciální (konstitutivní), ve druhém akcidentální vlastnost.²¹ Schválně volím příklady, kde je výraz v predikátu substantivem. A *fortiori* je tato interpretace přijatelnější v případech, kdy je predikátový termín adjektivní. Kopula „je“ by při navržené interpretaci byla spíše než systematicky dvojznačná či genericky jednoznačná (viz poukaz na obtíže výše) analogická: kopula by pokaždé vyjadřovala vztah subjektu (supozita) čili nositele a jeho atributu – subjektem by byla individuální substance, atribut by byl jednou vnitřní (část), jednou vnější (vlastnost), abychom zachovali rozdíl esenciální-akcidentální predikace a také se vyhnuli ekvivokaci subjektového jména („a“ pokaždé označuje individuální věc-substanci, nikdy elementární agregát). To se mi jeví přijatelnější,

²⁰ Na podporu inherenční interpretace bývají citovány zejména tyto pasáže z Tomáše: STh I, Q 13, a 12 c; STh I, Q 85, a 5, ad 3. Obě však obsahují i identitní interpretaci a velmi dobře je lze vyložit ve shodě s našim řešením, totiž tak, že identita je *smyslem* predikativního výroku, inherenčně složený stav světa potom *denotátem*, tj. pravdivostní podmínkou ve smyslu roviny (3). Inherentisté se také dovolávají míst z komentáře k Metafyzice, např. lib. 6 I. 4 n. 19 či lib. 9 I. 11 n. 4, kde však Tomáš explicitně hovoří o pravdivostní podmínce, resp. příčině (*causa veritatis*).

²¹ Akcidentální vlastnosti by bylo samozřejmě i proprium. „Akcidentální“ zde znamená „metafyzicky akcidentální“, nikoli „logicky akcidentální“.

než interpretovat tyto výroky jako identitní („je“ v identitní interpretaci vyjadřuje relaci identity):

- a) „Petr je identický s nějakým člověkem“
- b) „Petr je identický s někým, kdo je kapitánem námořní lodi“.

Tato interpretace nás mj. nutí přijmout názor, že predikát je vždy implicitně kvantifikován. Dále, jedná se o řešení značně složité: každá predikace obsahuje nejméně dva vztahy identity (jednu běžnou, druhou oslabenou). Akcidentální predikace obsahuje navíc ještě třetí vztah – inherenci.

Navíc v této interpretaci není výrazný logický rozdíl mezi výroky a), b) a následujícími:

- c) „Mt. Everest je nejvyšší hora“
- d) „Mt. Everest je Čumulangma“

Zatímco u výroku c) váháme, zdali jej interpretovat jako identitu ($a = \exists!xNHx$) nebo predikaci (NHa), výrok d) již nerozhodnost nepůsobí a interpretujeme jej jako identitu ($a = b$). Ve světle vnímání těchto rozdílů se jednolitá identitní interpretace jeví jako nedostatečně propracovaná – sdostatek nezachytí radikální rozdíl v logické formě.

Inherenční interpretace ovšem má i svá závažná úskalí, která nelze podceňovat. Umírněně realistická verze inherenční teorie bude obsahovat oslabenou identitu a nauku o abstrahované esenci s negativní jednotou, a to se všemi problémy a námitkami, které s sebou přináší. Jediný rozdíl oproti identitní teorii bude v logické formě: ústřední vztah ve výroku nebude (plnohodnotnou) identitou, nýbrž inherencí – vztahem subjektu a atributu. Co tím oproti identitní interpretaci získáme? Zjednoduší se logická forma v případě akcidentální predikace (ii):

- (i) a je (má) x , které je oslabeně identické s F -ností
- (ii) b je (má) y , které je oslabeně identické s G -ností

x a y jsou individualizované formy, jednou individualizovaná substantiální forma či její část, podruhé individualizovaný akcident. U této interpretace inherenční teorie by tedy bylo vhodnější říkat místo „esenciální“ spíše „substantiální predikace“.

Tato interpretace však s sebou nese následující obtíže. Předně je ne-tomášovská v tom, že za x bychom podle Tomáše museli dosadit individuální esenci, nikoli individualizovanou substantiální formu (u složených jsoucen je esence víc než substantiální forma, protože některé esenciální charakteristiky jsou dány látkovým principem, viz *De ente et essentia*, 2). Predikuje-li se ovšem individuální esence, pak je mezi a a touto esencí plnohodnotná identita, nikoli vztah části a celku. Identitní interpretace by zde byla mnohem vhodnější. Lpění na vztahu části a celku

(vztah „měti“, spíše než identity) vede v posledku k nearistotelské teorii nahého substrátu, logického individua, které „má“ individuální esenci. Můžeme se totiž ptát, v čem či na čem tkví nebo je ona individuální esence, není-li identická se supozitem – individuem a? K uchování inherenční interpretace tudíž musíme říci, že x je individuální substanciální forma, která je „méně“ než supozitum, není s ním identická, a tudíž je jeho částí. Pak ovšem nepredikujeme esenci, nýbrž substanciální formu. Není-li to přijatelné, pak musíme inherenční interpretaci u esenciální predikace vzdát. Nepřijatelnost může být jednak metafyzického rázu: Je s to být první látka supozitem? Jednak logického rázu: „a“ by u esenciální predikace označovalo část substance, u akcidentální pak substanci, čímž se nám opět vrátí nepřijatelná ekvivokace subjektového jména.

Inherenční interpretace predikace však zpravidla formuluje logickou formu výroků jednodušeji než výše, tak, že odpadne oslabená identita, která s sebou nese potíže s negativní jednotou abstraktně uvažovaného atributu:

- (i) a je (má) F-nost
- (ii) a je (má) G-nost

Toto zjednodušení, samo o sobě žádoucí, však již vybočuje z rámce umírněného realismu, což se nezdá přijatelné: „F-nost“ je chápána buď jako obecnina, pak jsme ontologicky vázáni k silnému realismu, nebo je to individualizovaná vlastnost, tropus, pak bude naše koncepce nominalistická či konceptualistická. Silný realismus vede k ontologickým podivnostem a regresům, nominalismus je explanačně deficientní, navíc problematizuje objektivitu poznání a metafyziku.

Proti inherenční interpretaci lze také formulovat námitku, že nevysvětlí dostatečně rozdíl mezi sémantikou konkrétních a abstraktních termínů, resp. proč v predikaci užíváme na místě predikátu termín konkrétní, na místě subjektu (abstraktní reference) pak termín abstraktní. Z hlediska logické formy totiž v inherenční teorii v obou případech vystupují výrazy abstraktní (viz (i) a (ii) výše), rozdíl mezi konkrétními a abstraktními termíny bude jen syntaktický (pozice ve výroku).

Všechny tyto důvody mě vedou k závěru, že chceme-li udržet rozdíl mezi esenciální a akcidentální predikací a zároveň učinit zadost jazykovému citu, pak je třeba volit interpretaci smíšenou, inherenčně-identitní. Přesněji, inherenci v případě akcidentální predikace, identitu v případě esenciální predikace. Tím také vystihneme fakt, že zatímco u esenciální predikace máme jazykový sklon na místě predikátu užívat substantivum, u akcidentální predikace adjektivum.

Nevýhodou je samozřejmě nejednotnost teorie predikace. Osobně to považuji za menší vadu, než přijmout jednotnou obecnou teorii predikace za cenu metafyzických či logických potíží (ekvivokace) v případě jednotné inherenční interpretace (potíže u esenciální predikace), nebo hrubé a složité řešení v případě identitní interpretace (zejména u akcidentální predikace).

Standardní či kanonický přepis logické formy singulární výroků pomocí predikátové logiky

- (i) Fa
- (ii) Ga

sice podporuje jednotnou inherentní interpretaci (proto je z pohledu dnešního logika inherentní interpretace přitažlivější, odtud Geachova a patrně též Klimova interpretace Tomáše), ovšem zmíněné obtíže spojené s esenciální predikací lze uspokojivě vyřešit jen pro aristotelika nepřijatelnou změnou ontologie, a to různými způsoby – buď upuštěním od rozdílu mezi typy predikace a/nebo zrušením rozdílu substance-elementární agregát a/nebo zavedením nahého substrátu. Navíc standardní či kanonický přepis logické formy výroků přirozeného jazyka ještě nemusí být správný v tom smyslu, že může jít o zjednodušení pro potřeby teorie a skutečná logická forma výroků přirozeného jazyka může být podstatně složitější, neklademe-li si radikálnější námitky o schopnosti predikátové logiky zachytit logiku přirozeného jazyka vůbec.

Tak jako jednotná inherentní teorie dostává podporu ze všeobecně rozšířené logiky, jednotná identitní teorie může, alespoň *prima facie*, čerpat podporu z filozofické teologie, a to z formalizace řeči o Bohu. Výpověď analogických predikátů o Bohu, jež jsou u tvorů výlučně akcidentálními, protože esenciální predikáty tvorů lze o Bohu vypovídat výlučně metaforicky, není možné chápat jako inherenci na straně věci, která by implikovala složenost Boha. Identitní pojetí predikace snadněji umožní situovat složenost do našeho rozumového uchopování Boha, spíše než do Boha samotného. Odtud by byla zcela pochopitelná tendence chápat predikaci akcidentálních predikátů jednotně, resp. extrapolovat identitní pojetí, které se osvědčuje v případě analogických výpovědí o Bohu, na akcidentální predikaci obecně. Tato skutečnost dost možná řídí Tomášovo i tomistické chápání. Když se k tomu přidá přitažlivost identitní teorie v případě esenciálních výpovědí obecně a dominantní scholastická aristotelská logika termínů (subjekt a predikát jsou jména), lze se jednotné obecné identitní teorii jen stěží ubránit. Její složitost, nedostatečná expresivita (potlačování rozdílů v logické formě výroků) a místy revizionistická tendence v porovnání s jazykovým citem, se ve světle výhod jeví, zvláště pro myslitele s dominantním teologickým zájmem, jako zanedbatelné. Osobně se však domnívám, že výše uvedená teologická motivace spíše paradoxně podporuje inherentní chápání akcidentální predikace, či alespoň s ním není ve sporu. Vždyť přece výrazy, které v případě výpovědí o tvorech představují akcidentální predikáty, jsou v případě výpovědí o Bohu predikáty esenciální. Výpovědi o Bohu jsou tedy identitní, protože každá esenciální predikace je identitní. Na pojetí akcidentální predikace to nemá vliv.

Nabízí se ještě možnost chápat esenciální predikaci výlučně jako oslabenou identitu:

a je oslabeně identické s F-ností

a je (má) y, které je oslabeně identické s G-ností

Toto pojetí zjednodušuje identitní interpretaci esenciální predikace a navíc odlišuje esenciální predikaci od ryzích identitních výroků („Mt. Everest je Čumulangma“) a proto by bylo žádoucí. Dále, jelikož odstraníme neurčitou deskripci, odstraníme implicitní kvantifikaci predikátu, což by bylo výhodou. Bohužel rozdíl mezi konkrétními a abstraktními termíny ztratí sémantickou sílu, ztratí korelát v logické formě, a bude číře syntaktický. Otázkou je, zdali to není příliš vysoká cena. Navíc, aplikujeme-li toto pojetí na výpovědi o Bohu, bude obtížné zabránit vnášení složenosti do Boha.

Byť tedy osobně přijímám duální pojetí identitně-inherenční, kde „identitně“ chápů buď ve smyslu plnohodnotné či oslabené identity (v závislosti na tom, zdali se ukáže opuštění sémantického rozdílu mezi konkrétními a abstraktními termíny přijatelné či naopak nepřijatelné a zdali opravdu nelze aplikovat oslabenou identitu na Boha), rozumím motivaci pro přijetí jednotné obecné teorie predikace, ať už inherenční nebo identitní. Považuji však duální koncepci za nutnou daň aristotelské ontologii, která je přijatelná na základě důvodů nezávislých na teorii predikace (mj. přírodně-filozofických důvodů souvisejících s analýzou změny a metafyzických důvodů souvisejících s principem individuace a výkladem kontingence tvorů).²²

Summarium

Dissertationis argumentum praedicationis natura est. In prima parte, quomodo predicatio in realismo (moderato, exaggerato) et nominalismo (variarum formarum) concipitur, ostenditur. In parte secunda, quid divus Thomas Aquinas de praedicatione senserit, proponitur. In parte dissertationis ultima auctor fundamentis realismi moderati innixus propriam de praedicatione sententiam legentibus praebeat.

²² Nabyl jsem přesvědčení, že deskriptivní analýza funkce přirozeného jazyka je sice východiskem a argumentem pro ontologické koncepcce, ovšem jen z části. V některých, nikoli nepodstatných otázkách je to naopak právě ontologie, která determinuje logicko-sémantickou analýzu přirozeného jazyka. Tohoto druhu je výše uvedená filozoficko-teologická motivace teorie predikace. Jsou to teologické a metafyzické argumenty, které nás vedou k závěru o absolutní jednoduchosti Boha. Až poté hledáme vhodnou logicko-sémantickou analýzu přirozeného jazyka – teorii predikace –, která by byla konformní předem zdůvodněnému ontologickému závěru.

Stanislav Soušedík

Poznámky k článku P. Dvořáka

Dvořákův článek je významným příspěvkem k naší diskusi o predikaci. Autor stat' rozdělil na tři části. Za velmi zajímavou považuji část první, v níž Dvořák vypracovává obecný pojmový aparát, jímž lze popsat a klasifikovat libovolnou teorii predikace, a tedy i teorii Tomášovu, jež autora – a ovšem i nás – zvláště zajímá. V druhé části se autor pokouší pomocí v první části zavedeného aparátu popsat teorii predikace, se kterou se setkáváme v díle sv. Tomáše Akvinského. Tato část je metodologicky nezvyklá (autor se snaží dobrat historického Tomášova pojetí nikoli analýzou pramenů, nýbrž – abych tak řekl – a priori, pouhým srovnáváním názorů současných interpretů, a to jmenovitě na jedné straně názoru mého, na druhé straně pak názoru dvou autorů zahraničních, P. Geache a G. Klimy. Výsledek, kterého tímto způsobem Dvořák dosahuje, nepovažuji za historicky uspokojivý, jedná se však – jak se domnívám – o výklad zajímavý a užitečný, umožňující vniknout hlouběji do autentického smyslu Tomášovy nauky. Třetí část obsahuje autorův pokus o vypracování vlastní verze teorie predikace.

K první části Dvořákova článku nemám výhrad, naopak: přijímám ji s uznáním. Pokud jde o druhou část, pokusím se v dalším krátce reprodukovat podstatu Dvořákova řešení a ukáži pak, proč toto řešení považuji za historicky nehajitelné. Třetí část, obsahující vlastní Dvořákův projekt, je do určité míry závislá na části druhé. Považuji Dvořákem navrhovanou teorii predikace za konsistentní, ale nebudu se jí zde podrobněji zabývat. Protože tedy k první a třetí části Dvořákova článku neřeknu prozatím víc, než jsem právě poznamenal, přikročím k výkladu a kritice druhé části jeho článku.

Dvořák se domnívá, že podle Tomáše má singulární výrok vyjadřující esenciální predikaci (např. *Sokrates je člověk*) logickou formu, kterou lze popsat takto:

$a = \text{některé } x, \text{ které je } F\text{-nost}$

(tedy: Sokrates je silně identický s některou substancí, která je oslabeně identická s lidstvem)

Pokud jde o akcidentální predikaci (např. *Sokrates je moudrý*), pak:

$a = \text{některé } x, \text{ které má } y, \text{ které je } F\text{-nost}$

(tedy: Sokrates je silně identický s některou substancí, která má některý akcident, který je oslabeně identický s moudrostí)

Jak z uvedeného patrně (autor to však sám výslovně neříká), jsou oborem proměnnosti *x* individuální substance, oborem proměnnosti *y* individuální akcidenty. Dvořák tedy připisuje sv. Tomáši tyto teze:

Predikační vztah je vztahem nikoli oslabené, nýbrž silné (numerické) identity.

Vztah oslabené identity není predikační vztah, nýbrž je to vztah vyskytující se mezi strukturními složkami konkrétního pojmu (např. „člověk“ = „některé *x*, které je oslabeně identické s lidstvím“). Oslabenou identitu koncipujeme první, nikoli druhou operací rozumu.

Predikát je v singulárním výroku vždy nutně kvantifikován („člověk“ = „některé *x*, které je lidství“ = „Petr je lidství nebo Jan je lidství nebo Alík je lidství.....“)

Potud Dvořákova interpretace Tomáše. Musím říci, že všechna tato tři tvrzení odporují výslovným vyjádřením interpretovaného autora. Začneme třetím, týkajícím se kvantifikace predikátu. Kvantifikaci predikátu odmítal výslovně již Aristoteles (De interpret. 7, 17b 12nn; Anal.prior. 1,27,43b 17nn) a rovněž Tomáš, jenž se k věci podrobně vyjádřil v komentáři k uvedenému místu z De interpretatione (I, lect.10, § 23). Jeho zde obsažený výklad je pro nás velmi důležitý, takže mu musíme věnovat něco místa.

Sv. Tomáš vysvětluje, že někdo by si mohl myslet, že když se kvantifikuje subjekt, bylo by možné kvantifikovat i predikát, takže by se vypovídal buď univerzálně, nebo partikulárně (takže by bylo možno např. říci „každý člověk je každý živočich“ ap.). To však – pokračuje Tomáš – nelze připustit, protože se ve výroku vztahuje predikát k subjektu jako formální část k části materiální (tj. podobně jako forma k látce či difference k rodu). Přidáme-li však k nějakému obecnému termínu kvantifikující částici („každý“, „některý“), vztahuje se takto vzniklý výraz (např. „každý“ resp. „některý člověk“) k individuím zahrnutým v jeho rozsahu. To však znamená – pokračuje Tomáš – , že se vztahuje k tomu, co je ve výroku jeho částí materiální. Protože však predikát není materiální částí výroku, platí že (a nyní budu citovat Tomášovo vyjádření doslovně): **neque signum universale neque particulare convenienter additur praedicato, sed magis subiecto: convenientius enim dicitur ...“aliquis homo est albus“, quam „homo est aliquid album“.**¹

Myšlenka Tomášovy argumentace je jasná: Predikací subjekt nějakým způsobem – zhruba řečeno – charakterizujeme. Protože forma také látku nějakým způsobem charakterizuje (dodává jí např. charakter substance toho či onoho druhu), nazýváme predikát „formální“ částí výroku. Kdybychom však predikát kvantifikovali, nemohli bychom jeho predikováním subjekt charakterizovat, nýbrž bychom predikováním vyjadřovali silnou identitu. Výrok by neměl svou informativní sílu díky predikaci (secunda operatio), což je právě Tomášova teze,

¹ Na uvedeném místě.

nýbrž nejvýš díky nějaké konceptualizaci (prima operatio), což náš myslitel nepřipouští.

Tolik tedy Tomáš. Jak patrně, odporuje jeho pojetí predikace všem třem tvrzením, do nichž jsem shrnul Dvořákovu interpretaci. Podle Dvořáka nespočívá predikace jako taková v charakterizování, nýbrž v tvrzení silné identity dvou různým způsobem nám daných individuí. Jde tu o pokus vyhlásit logickou formu výroku typu *Jitřenka je Večernice* za obecnou formu predikace. Ve výroci tohoto typu není jedna část materiální a druhá formální, jak požaduje Tomáš, nýbrž obě jsou materiální, takže necharakterizuje jedna druhou, nýbrž se – pakli vůbec – charakterizují navzájem. Ať si o takovém pokusu myslíme cokoli, jisto je, že jím Dvořák nedosáhl, čeho v druhé části svého článku dosáhnout chtěl, totiž vystihnout Tomášovo pojetí predikace.

Není nesnadné objevit původní zdroj Dvořákova nedorozumění (je to zároveň i zdroj jeho vlastní teorie, kterou předkládá ve třetí části svého článku). Tímto zdrojem je Dvořákova nesprávná analýza konkrétního predikátového termínu, např. „člověk“. Takový termín lze poprávu nazývat „neurčitá deskripce“ (udělal jsem to v diskusi s P. Cmorejem já, činí to po mém vzoru i P. Dvořák), ale pozor! „neurčitá deskripce“ není – na rozdíl od „určité deskripce“ – běžně užívaný termín. Výrazu „neurčitá deskripce“ lze pak rozumět dvojím zásadně odlišným způsobem. Abychom postihli rozdíl, bude užitečné, vrátíme-li se ještě jednou k Tomášově komentáři k *De interpretatione*. Zde jsme našeho autora opustili tam, kde popírá vhodnost kvantifikace predikátu. Povšimněme si ale nyní, co vzápětí připojuje. Píše: **Filosofové však někdy přece jen připojují částici znamenající partikulárnost k predikátu, aby naznačili, že má predikát větší rozsah než subjekt. A k tomu dochází zejména, když ti filosofové znají rod nějaké věci a zjišťují, jaké jsou difference, které doplňují rod na druh. Tak se např. ve 2. knize *De anima* říká, že je duše nějaký akt (actus quidam).**²

Z Tomášova výkladu vyplývá, že zájmeno „některý“, „nějaký“, „jakýsi“ můžeme připojit ke konkrétnímu termínu např. „člověk“ ze dvou důvodů. 1) Abychom onen termín kvantifikovali, což je podle Tomáše ovšem v predikátu nepřípustné, 2) abychom onen termín „kvalifikovali“ tj. abychom naznačili, že jeho obsah může být doplněn nějakou (generickou, specifickou, individuální) diferencí. Výraz, který spojením konkrétního termínu se zájmenem vznikne, můžeme v obou případech nazývat neurčitou deskripcí, jedná se však pokaždé o jiný typ deskripce, v prvním případě jde o deskripci kvantifikující, v druhém o deskripci kvalifikující. První se týká rozsahu, druhá obsahu konkrétního termínu. Rozdíl mezi oběma typy neurčitých deskripcí vyjadřujeme do jisté míry i přirozeným jazykem, při kvantifikující deskripci užíváme slova „některý“, při kvalifikující spíše „nějaký“ nebo „jakýsi“.

Když jsem v diskusi s P. Cmorejem užil výrazu „neurčitá deskripce“ k vyjádření Tomášova pojetí konkrétního predikátového termínu, měl jsem na mysli deskripci

² Tamtéž.

kvalifikující. Dvořák však pochopil mnou užitý výraz „neurčitá deskripce“ ve smyslu deskripce kvantifikující. Domnívám se, že je to pro účely historické rekonstrukce Tomášovy nauky o predikaci zavádějící. Vážím si ovšem důslednosti, s níž Dvořák své – podle mého mínění mylné – východisko rozvinul. Sledovat jeho vývody pomáhá hlouběji proniknout do Tomášovy teorie, i do teorie predikace vůbec.

Třetí, nejdůležitější část, kde Dvořák vysvětluje svou vlastní teorii, ponechám prozatím, jak jsem již řekl v úvodu, stranou. Zamýšlím k ní nicméně zaujmout stanovisko později, až se s ní hlouběji seznámím. Prosím naopak kol. Dvořáka, aby ještě jednou přihlédl k závěrečné části mého výkladu predikace, zveřejněného v tomto čísle Akt. Zdá se mi, že kdyby uvážil tam vysvětlený rozdíl mezi identitou oslabenou a identitou implicitní (jež je inverzí vztahu participace), mohlo by to možná vést k sblížení našich, dnes již jen nepodstatně odlišných, názorů na povahu predikace.

Petr Dvořák

Odpověď na poznámky prof. Soušedíka

Ve druhé části svého článku jsem se pokusil rekonstruovat Tomášovu teorii predikace, kterou prof. Soušedík shrnuje do tří tezí:

Predikační vztah je vztahem nikoli oslabené, nýbrž silné (numerické) identity.

Vztah oslabené identity není predikační vztah, nýbrž je to vztah vyskytující se mezi strukturními složkami konkrétního pojmu (např. „člověk“ = „některé x, které je oslabeně identické s lidstvem“). Oslabenou identitu koncipujeme první, nikoli druhou operací rozumu.

Predikát je v singulárním výroku vždy nutně kvantifikován („člověk“ = „některé x, které je lidstvem“ = „Petr je lidstvem nebo Jan je lidstvem nebo Alík je lidstvem...“).

Tezi 3) v této podobě ve skutečnosti nezastávám a v dalším ji bude třeba upřesnit. Z metodologického hlediska jsem nepostupoval a priori, jak píše pan profesor, nýbrž implicitně vycházel z textů, jako jsou následující úryvky. Bylo chybou, že jsem texty explicitně necitoval. Nyní to napravím, přičemž budu trvat na původním výkladu Tomášovy teorie, tedy tezích 1) až 3).

STh I, Q 13, a 12 c.

Respondeo dicendum quod propositiones affirmativae possunt vere formari de deo. Ad cuius evidentiam, sciendum est quod in qualibet propositione affirmativa vera, oportet quod praedicatum et subiectum significant idem secundum rem aliquo modo, et diversum secundum rationem. Et hoc patet tam in propositionibus quae sunt de praedicato accidentali, quam in illis quae sunt de praedicato substantiali. Manifestum est enim quod homo et albus sunt idem subiecto, et differunt ratione, alia enim est ratio hominis, et alia ratio albi. Et similiter cum dico homo est animal, illud enim ipsum quod est homo, vere animal est; in eodem enim supposito est et natura sensibilis, a qua dicitur animal, et rationalis, a qua dicitur homo. Unde hic etiam praedicatum et subiectum sunt idem supposito, sed diversa ratione. Sed et in propositionibus in quibus idem praedicatur de seipso, hoc aliquo modo invenitur; in quantum intellectus id quod ponit ex parte subiecti, trahit ad partem suppositi, quod vero ponit ex parte praedicati, trahit ad naturam formae in supposito existentis, secundum quod dicitur quod praedicata tenentur formaliter, et subiecta materialiter. Huic vero diversitati quae est secundum rationem, respondet pluralitas praedicati et subiecti, identitatem vero rei significat intellectus per ipsam compositionem.

Tomáš zde sice *prima facie* neanalyzuje singulární výrok, ovšem jeho analýzu lze na singulární výrok vztáhnout („homo est albus“ jako „hic homo est albus“). Subjekt a predikát podle Tomáše označují po věčné stránce totéž (rozuměj: totéž

individuum), rozum jej však pokaždé uchopuje jinak (toto uchopení je první činností mysli, konceptualizací). Rozum tedy pokaždé vybere tentýž subjekt ve smyslu nositele, supozita – dnes bychom spíše řekli tentýž objekt, totéž individuum –, jednou však přihlíží k jeho materiální stránce, podruhé k formální. Všimněme si: to, že forma existuje v supozitu, není předmětem predikace, nýbrž konceptualizace (...quod vero ponit ex parte praedicati, trahit ad naturam formae in supposito existentis). Složení subjektu a predikátu (druhá operace mysli, predikace), vyjádřené kopulou, označuje identitu věci (individua) po věcné stránce (...identitatem vero rei significat intellectus per ipsam compositionem). Všimněme si dále, že Tomáš uvažuje i příklad ryzí identitní predikace (sic! – podle Tomáše se jedná o zvláštní případ *predikace*, chápané jako identita, kde subjekt a predikát mají stejný tvar), řekněme „Petr je Petr“, pak prý bude způsob rozumového uchopení v subjektu a predikátu rozdílný – subjekt označí individuum přímo, predikát jej označí prizmatem toho, že má příslušnou formu, v tomto případě individualitu. Mezi predikací a numerickou identitou tak podle Tomáše není zásadnějšího rozdílu.

STh I, Q 85, a 5, ad 3.

Ad tertium dicendum quod similitudo rei recipitur in intellectu secundum modum intellectus, et non secundum modum rei.

Unde compositioni et divisioni intellectus respondet quidem aliquid ex parte rei; tamen non eodem modo se habet in re, sicut in intellectu. Intellectus enim humani proprium obiectum est quidditas rei materialis, quae sub sensu et imaginatione cadit.

Invenitur autem duplex compositio in re materiali. Prima quidem, formae ad materiam, et huic respondet compositio intellectus qua totum universale de sua parte praedicatur; nam genus sumitur a materia communi, differentia vero completiva speciei a forma, particulare vero a materia individuali. Secunda vero compositio est accidentis ad subiectum, et huic reali compositioni respondet compositio intellectus secundum quam praedicatur accidens de subiecto, ut cum dicitur, homo est albus. Tamen differt compositio intellectus a compositione rei, nam ea quae componuntur in re, sunt diversa; compositio autem intellectus est signum identitatis eorum quae componuntur. Non enim intellectus sic componit, ut dicat quod homo est albedo; sed dicit quod homo est albus, idest habens albedinem, idem autem est subiecto quod est homo, et quod est habens albedinem. Et simile est de compositione formae et materiae, nam animal significat id quod habet naturam sensitivam, rationale vero quod habet naturam intellectivam, homo vero quod habet utrumque, Socrates vero quod habet omnia haec cum materia individuali; et secundum hanc identitatis rationem, intellectus noster unum componit alteri praedicando.

Výrok „(některý či tento) člověk je bílý“ vyjadřuje, že tentýž subjekt (supozitum, či moderněji objekt, individuum), který je člověkem, je subjektem (supozitem,

individuem) majícím bělost. Obecně, afirmativní výrok pomocí složení (subjektu a predikátu) vyjadřuje, že individuum určité formy či difference je totožné s individuem jiné formy či difference (*compositio autem intellectus est signum identitatis eorum quae componuntur*).

Tomáš v citované pasáži vykládá, o jaké složení se v predikaci jedná, jaké složení činí intelekt (...*secundum hanc identitatis rationem, intellectus noster unum componit alteri praedicando*). V predikaci se jedná o *pomyslné* složení (vyjádření relace identity – indentifikace), protože reálné složení vyžaduje reálnou odlišnost skládaných prvků, složek. Subjekt (individuum) označený subjektivým a predikátovým termínem je však po věčné stránce jen jedním, nikoli různým. Je zřejmé, že členy relace identity, která je evidentně podle Tomáše jádrem predikace, nemohou být pojmy (pojmy jsou přeci různé), nýbrž pomocí různých pojmů uchopené věci, resp. tatáž jediná věc (subjekt, supozitum, individuum). Naproti tomu *reálné* složení látka-forma či substance-akcident není předmětem predikace, nýbrž její podmínkou (v opačném případě bychom říkali „*homo est albedo*“).³ Díky této reálné složenosti se mohu k numericky témuž subjektu-individuu (singulární výrok) či subjektům-individuům (obecný výrok) vztahovat se zřetelem k té či oné složce. Jednou z těchto složek je i individuální difference. Subjekt, o němž je řeč, musí být individuem, a proto je predikací vyjádřená identita identitou *numerickou*. Vše, co reálně existuje, je totiž individuální. Predikátovým termínem se sice vztahují k subjektu-individuu se zřetelem k jiné složce či prizmatem jiné složky, než je individuální difference, ovšem to neznamena, že tento subjekt-individuum jakožto reálně existující *nemá* individuální diferenci. Z ontologického hlediska musí v umírněném realismu subjekt-individuum individuální diferenci mít, třebaže při označení subjektu-individua predikátovým obecným konkrétním termínem zůstane nevymezena, nevyslovena.

Zmíněné nevymezení či nevyslovení je podstatou „výběru“ pomocí neurčité deskripce, podstatou neurčité reference.⁴ „Výběr“ se týká právě jednoho individua z určité množiny bez možnosti udat, o které individuum z množiny se jedná (rozdíl od určité deskripce), např. „jedna paní“ ve výroku „jedna paní povídala“, je-li míněn doslovně, nebo „některý ze studentů“, ve výroku „některý ze studentů zde kouřil, ale nevíme který“. Příkladem budiž dále seznamovací inzerát, např. „Muž ve středních letech hledá modrookou blondýnu za účelem sňatku“. Inzerent, který se sám skrývá za neurčitou deskripcí, nehledá cestou inzerátu tuto modrookou blondýnu (určitá deskripce), nýbrž v posledku nejméně jednu a nanejvýše jednu, tedy právě jednu (bigamie je trestná). O hledané manželce lze hovořit, byť není známa. Lze k ní neurčitě referovat. Dále, nikdo nepředpokládá, že muž ve středních letech či modrooká blondýna by nebyli každý individuální osobou. Každý z nich má svou individualitu, i když v deskripci není vyjádřena. Neurčitá deskripce je

³ Tím je vyloučena inherentistická interpretace.

⁴ Domnívám se, že Tomáš je vázán k názoru, že nejen subjekt, ale též predikát referuje. **Kdyby tomu tak nebylo, pak nelze predikaci chápat jako identitu.** Druhý člen relace identity je přeci třeba identifikovat, referovat k němu, byť neurčitě.

v jistém smyslu neúplnou určitou deskripcí. Neúplnost je dána tím, že dostupný popis nám neumožní právě jedno individuum v pravém smyslu slova *vybrat*, referovat k němu (určitě) jako s pomocí určité deskripce. Neurčitá deskripce totiž explicitně nevyjadřuje jedinečnou vlastnost.⁵ Neurčitá deskripce má ovšem s určitou deskripcí společné to, že je singulárním výrazem. Denotátem je jednoprvková množina. V případě neurčité deskripce je však tímto denotátem nespecifikovaná jednoprvková podmnožina z množiny-rozsahu F , kde „ F “ vyjadřuje obecnou vlastnost. V tom se jazyková (a snad i logická) kategorie neurčité deskripce nachází jakoby na pomezí určité deskripce a obecného termínu. Konkrétní termín, např. „člověk“, je ekvivalentní s „Petr je lidství nebo Jan je lidství nebo Alík je lidství...“, kde ovšem ono „nebo“ představuje *alternativu*, nikoli (inkluzivní disjunkci). V tom smyslu je třeba zpřesnit tezi 3).

V tomto smyslu lze také rozumět Aristotelovu a Tomášovu textu (komentář k *De interpretatione*, I, lect. 10, par. 23), s jehož pomocí prof. Sousedík usiluje vyvrátit teze 1) až 3). Ve skutečnosti se Tomášův text zdá vyvracet toliko tezi 3). Jelikož predikátu nepřísluší ani obecný kvantifikátor, ani částečný ve významu „alespoň jeden“, lze spolu s Tomášem říci, že predikát není kvantifikován, resp. že mu nepřísluší kvantifikace. Obecný kvantifikátor predikátu nemůže náležet z povahy relace identity, resp. jejích formálních vlastností. Částečný kvantifikátor mu nenáleží kvůli svému významu, protože znamená „jeden či více“. V jiném smyslu predikát kvantifikován je („právě jeden z F “). Protože je predikát neurčitou deskripcí, existuje zřejmě logický rozdíl (logika přirozeného jazyka) mezi afirmativními predikativními výroky a identitními výroky typu *Jitřenka je večernice*, v nichž je predikát určitou deskripcí. *In sensu stricto* tedy není pravda, že by tyto výroky měly totožnou formu.

⁵ Neurčitou deskripci tedy zřejmě nelze formalizovat shodně s určitou deskripcí, neplatí podmínka o jedinečnosti vlastnosti. Vzniká ovšem problém: Formalizace „právě jedno x , Fx “ je standardní formalizací určité deskripce. „Právě jedno x , Fx “ sestává z „alespoň jedno x , Fx “ a „nejvýš jedno x , Fx “. „Nanejvýš jedno x , Fx “ ve své formalizaci obsahuje prvek, že cokoli je F , je identické s x , což právě u neurčité deskripce striktně řečeno neplatí. Nabízí se možnost říci, že neurčitá deskripce je vlastně defektní určitou deskripcí a že rozdíl mezi těmito deskripce není logického či logicko-sémantického rázu, nýbrž rázu pragmatického, problémem užití. Skutečnost, že obě deskripce mají odlišnou referenční funkci a že je mezi nimi gramatický rozdíl (např. v angličtině určitý a neurčitý člen), vede spíše k závěru, že tato odlišnost bude mít v logice přirozeného jazyka (byť nikoli nutně v PL) logický korelát.

Stanislav Soušedík

Poznámka k některým ontologicko-sémantickým předpokladům transparentní intenzionální logiky

V druhé polovině minulého století bylo koncipováno více soustav intenzionální logiky (tj. logiky přihlížející nejen k extenzím, tj. k denotátům, ale i k intenzích, tj. zhruba řečeno významu či smyslu jazykových výrazů). Tvůrcem jedné z těchto soustav, považované za technicky nejpropracovanější, je významný český logik Pavel Tichý (1936-1994). Vykladačem, do jisté míry však i spolutvůrcem této Tichého tzv. transparentní intenzionální logiky (zkráceně TIL) je profesor brněnské univerzity dr. Pavel Materna. České vzdělané veřejnosti poskytl Materna zdařilou syntetickou práci informující o TIL, nazvanou Svět pojmů (1. vyd. Praha 1995).

TIL není čistě logickou soustavou, její sémantika vychází i z některých velmi závažných předpokladů ontologických. Ontologie, na níž se TIL zakládá, není ontologií aristotelského typu, nýbrž je poplatná současnému tzv. platonismu (tj. směru, který po vzoru K. Gödela předpokládá, že vedle empirických („konkrétních“) jsoucna existují ještě i na našem poznání nezávisle jsoucna tzv. „abstraktní“. Konkrétní jsoucna jsou podle Materny ta, která lze umístit do času a prostoru, abstraktní, u nichž to možné není. K abstraktním náleží např. pravdivostní hodnoty, čísla, funkce, množiny ap., tedy vesměs jsoucna, jimž se v rámci aristotelské tradice připisuje pouze existence intencionalní, na lidském poznání závislá.

Pokusím se v tomto příspěvku podrobit zkoumání některé předpoklady této platonské ontologie. Kritika, v níž toto zkoumání vyústí, bude pouze kritikou imanentní. Pokusím se ukázat, že *TIL na těchto předpokladech nemůže dosáhnout jednoho z hlavních cílů, pro něž byla koncipována, totiž objasnit logickou strukturu empirických výroků přirozeného jazyka*. Budu při svých vývodech vycházet pouze z uvedené Maternovy práce. Nejprve připomenu některé ontologické předpoklady, na nichž se zakládá sémantika TILky, pak předložím dva argumenty pro svou tezi, na závěr pak vyvodím z předchozích úvah několik závěrů. Obracím se ke čtenáři, který je se základy TILky, jak jsou vyloženy v uvedené Maternově knize, obeznámen. Prof. Maternovi děkuji za přátelské, pro mne vždy obohacující filosofické rozhovory o předmětu tohoto článku a za některá cenná upozornění bibliografická.

I

Ontologie, na níž se zakládá sémantika TILky, zahrnuje mimo jiné tyto předpoklady:

1) Objekty, o nichž mluvíme přirozeným jazykem, lze induktivně definovat (Materna obrazně říká „vyskládat“) pomocí základních objektů, jichž jsou čtyři

třídy (tzv. atomické typy). Je to třída pravdivostních hodnot (označovaná písmenem H), dále třída individuí (= univerzum, I), dále třída reálných čísel (jež je zároveň třídou reálných okamžiků, označuje se R) a konečně třída možných světů (= logický prostor, M). Maternův výklad TILky neobsahuje přímo vysvětlení, které objekty uvedených čtyř typů jsou abstraktní a které konkrétní. Zdá se nicméně, že abstraktními objekty jsou zřejmě pravdivostní hodnoty a objekty typu R, pokud jimi rozumíme reálná čísla. Pokud jimi rozumíme časové okamžiky, věc již tak zřejmá není, protože časové okamžiky sice nejsou v prostoru, jsou však, jak se zdá, v čase. Nicméně i časové okamžiky jsou v rámci TILky považovány za objekty abstraktní. Ještě obtížnější je otázka, jaký je ontologický status individuí. Individua jsou jako taková považována za nahé substráty, tedy za entity, které samy o sobě nemají žádné časoprostorové vlastnosti. To by nasvědčovalo, že se jedná o objekty abstraktní. Získají-li (či mají-li vždy nutně) časoprostorové vlastnosti, jsou snad objekty konkrétními. Problémy, které v souvislosti s tím vznikají, zůstávají v rámci TILky, pokud vím, ne zcela vyjasněny. Pokud jde o možné světy, bývají považovány (ač mezi ně náleží i svět aktuální) vesměs za objekty abstraktní.

2) K objektům, jež lze induktivně definovat na základě atomických typů (takové objekty jsou v rámci TILky chápány zásadně jako funkce) náleží zejména propozice (objekty typu (H)rm), atributy ((H)rm), individuální úřady ((I)rm) aj.

Propozice jsou funkce přiřazující libovolným „světamžikům“ (tj. uspořádaným dvojicím w, t , kde w je libovolný svět, t libovolný *nedělitelný* okamžik) pravdivostní hodnoty. Jazykovým výrazem denotujícím propozice jsou výroky.

Atributy jsou funkce přiřazující v určitém světamžiku uspořádané n -tici individuí (resp. objektů) pravdivostní hodnotu. Tyto funkce je v rámci TILky chápány zároveň jako třídy. Po jazykové stránce jsou atributy denotátem různých termínů jako např. „... je červený“, „... je člověk“, „... je větší než ...“ atd.

Individuální úřady jsou funkce přiřazující libovolným světamžikům individua. Jazykovým výrazem denotujícím tyto funkce jsou tzv. určité deskripce.

Domnívám se, že uvedené ontologicko-sémantické předpoklady, z nichž TIL vychází, neumožňují vystihnout logickou strukturu empirických výroků přirozeného jazyka a termínů, které se v těchto výrocích vyskytují.

První argument: Pozorujeme, že v empirickém světě, o němž mluvíme přirozeným jazykem, dochází k různým pohybům a změnám. Veškeré tyto smysly přímo postřehnutelné pohyby jsou tzv. sukcesivní jsoucna, tj. entity, které nemohou existovat v jediném okamžiku, nýbrž se uskutečňují postupně, v průběhu určitého delšího či kratšího časového intervalu.

Uvažme nejprve empirický výrok, jímž mluvíme o nějakém pohybu, např. Sokrates běží. Logická struktura takového výroku (tj. uzavřená konstrukce konstruující příslušnou propozici) je podle TILky

$$\lambda w \lambda t (Běží^{\circ}_{wt} Sokrates^{\circ})$$

Verifikovat výrok toho typu je v rámci TILky třeba tak, že empirickými metodami (pozorováním určité části aktuálního světa) zjistíme, zda v okamžiku t , o který se nám jedná (tedy např. v okamžiku, kdy začneme onen výrok vyslovovat) náleží aktuální svět do souboru možných světů, v nichž příslušná propozice vede k pravdivostní hodnotě Pravda. Běh jakožto zvláštní druh pohybu je však sukcesivní jsoucno, je to vlastnost, kterou může mít individuum v okamžiku t pouze pod podmínkou, že ji má během časového intervalu i , do něhož t náleží. Máme-li proto verifikovat výrok (1) *Sokrates běží v okamžiku t* , je to možné jen pod podmínkou, že je verifikovatelný výrok (2) *Sokrates běží v průběhu i* , (kde i je časový interval, do něhož t náleží). Jak by však nyní bylo možno verifikovat výrok (2)? Abychom v rámci TILky mohli konstruovat příslušnou propozici, museli bychom ji chápat jako funkci vedoucí k pravdivostním hodnotám nikoli od světů a okamžiků, nýbrž jako funkci, jejímiž argumenty jsou uspořádané dvojice světů a časových intervalů. Takovému pojetí však brání skutečnost, že výrok (2) *Sokrates běží v průběhu i* může v průběhu i změnit pravdivostní hodnotu (např. když se Sokrates zastaví a vzápětí zase rozběhne). Propozice, protože je v rámci TILky chápána jako funkce, nemůže však vést od téhož argumentu k různým hodnotám. Je tedy patrné, že v rámci TILky nelze udat logickou strukturu výroku (2), tedy ani strukturu výroku (1), jež na struktuře (2) závisí jako na své nutné podmínce.

Podívejme se nyní na empirické atributy, jejichž pomocí náleží objekty, např. individua, do určité třídy. Abychom mohli identifikovat určitou třídu individuí, musíme být s to rozhodnout, zda určitý atribut, např. *běží*, denotuje vlastnost, která v určitém světamžiku vede od určitého individua k hodnotě Pravda. To však, bereme-li v úvahu jen jediný okamžik, z již uvedených důvodů není možné. Podmínkou, abychom takové rozhodnutí byli s to učinit, je, že bychom uvedenou vlastnost aplikovali na interval, do něhož příslušný světamžik náleží. Od takového intervalu může však vlastnost vést k různým hodnotám. Je tedy patrné, že v rámci TILky nelze objasnit logickou strukturu atributů resp. tříd.

Je jasné, že totéž platí i pro určité deskripce. Vezměme např. deskripci „to jediné x takové, že x nejrychleji běží“. I zde není možno zjistit hodnotu příslušného individuálního úřadu v jediném okamžiku, a pokusíme-li se ji zjistit v nějakém intervalu, může se stát, že nás domnělá „funkce“ povede od téhož argumentu k různým hodnotám. Není, myslím, již třeba dovozovat, že něco podobného platí – *mutatis mutandis* – i o intenzích zvaných „veličiny“.

Potud první argument. Čtenář by si z něho mohl odnést dojem, že moje kritické poznámky snad ukazují, že TIL nemá prostředky k zjištění logické struktury jazykových výrazů týkajících se nějakým způsobem pohybu či změny. Pokouším se nicméně hájit silnější tezi, že totiž TIL nedisponuje nástroji k zjištění logické struktury žádného empirického výrazu přirozeného jazyka vůbec.

To by měl ukázat **druhý argument**. Při něm vyjdeme ze skutečnosti, že je sukcesivní entitou nejen pohyb, ale i čas. Ani čas se totiž nemůže vyskytovat v jediném, „osamělém“ okamžiku, nýbrž vždy pouze v nějakém intervalu. A pouze

v rámci takového intervalu může existovat okamžik. Nutnou podmínkou, abychom mohli verifikovat časový výrok, např.

(3) *nyní je 12⁰⁰ hodin 25. února 2003,*

je, jak se zdá, verifikovatelnost výroku

(4) *nyní probíhá časový interval i , do něhož náleží okamžik t ,*

kde t označuje 12⁰⁰ uvedeného data. O výroku (4) musíme podle zásad TILky předpokládat, že denotuje propozici, která vede od určitého časového intervalu k pravdivostní hodnotě. Propozici, která má jako argument interval, nelze však v rámci TILky konstruovat. Domnívá-li se snad někdo, že lze definovat interval pomocí okamžiků, dopouští se chyby zvané *petitio principii*: Existence okamžiků je totiž podmíněna existencí intervalů, nikoli naopak (osobně se domnívám, že okamžik, jenž je mimo jakýkoli časový interval, do něhož by náležel, není v pravém smyslu okamžik, nýbrž věčnost). Proto jsou, jak se domnívám, a priori odsouzeny k nezdaru pokusy definovat jazykové výrazy, vztahující se k časovým intervalům, pomocí výrazů, vztahujících se k nějaké množině okamžiků.

Druhou úvahou jsme dospěli zatím pouze k závěru, že v rámci TILky nelze stanovit logickou strukturu empirických výroků, v nichž je řeč o časových intervalech. Abychom nahlédli, že platí silnější teze, že totiž v rámci TILky nelze stanovit logickou strukturu žádných empirických výroků, musíme uvažovat dále. Představme si, že při naslouchání rozhlasu uslyšíme zvukový signál a po něm výrok, že „časové znamení ohlásilo 12 hodin“. Položme si nyní otázku: Kdy nastal přesně onen (bezrozměrný) okamžik, kdy bylo přesně 12 hodin? Časové znamení zaznívalo po určitou dobu, dejme tomu půl vteřiny. Dvanáct hodin bylo někdy v průběhu této půlvteřiny, ale kdy přesně? Je na takovou otázku v rámci empirického poznání a jazyka, jímž jej vyjadřujeme, vůbec rozumná odpověď? Nemám v úmyslu zde řešit tuto otázku, chci pouze upozornit, že v hovorovém, ale i odborném jazyku se veškeré jazykové údaje o času (tj. údaje vyjádřené slovesnými časy, příslovečnými určeními a jinými větnými členy) vztahují nikoli k nedělitelným okamžikům, nýbrž zásadně k časovým intervalům, a že jsou tyto časové intervaly pojaty nadto pouze konfúzně (tj. tak, že nejsou přesně udány okamžiky, jež tyto intervaly ohraničují). To plyne a priori z uvedených úvah, ale je to zřejmé i ze způsobu, jímž se ve skutečnosti vyjadřujeme. Vždyť k jakému jinému než jen konfúzně ohraničenému časovému intervalu se vztahujeme, odpovíme-li někomu, kdo se nás otáže, kolik je hodin, např. „je nyní právě 12. hodin“? A o jakém jiném než jen konfúzně pojatém časovém intervalu mluví např. astronom, uvede-li, že určitý meteorit dopadl na zemský povrch v tom a tom okamžiku? Výroky týkající se bezrozměrných časových okamžiků se v přirozeném jazyku týkajícím se empirického světa zřejmě vůbec nevyskytují. Vždyť i samo slovo „oka-mžik“ znamená přece interval!

Shrňme: Ontologická povaha času je taková, že se svými jazykovými výrazy týkajícími se empirického světa můžeme vztahovat k určitému okamžiku, pouze je-li tento okamžik zahrnut do nějakého časového intervalu. Epistemologická povaha našeho empirického poznání je taková, že se jazykovými výrazy týkajícími se empirického světa k bezrozměrnému okamžiku nemůžeme vztahovat vůbec.

Jsou-li tato zjištění správná, nasvědčují tomu, co tvrdím, že totiž TILce chybí prostředky k zjištění logické struktury veškerých empirických výroků.

II

Jaké z našich úvah, jsou-li správné, plynou důsledky? Zdá se, že má-li být TIL použitelná k analýze empirických výroků, je třeba provést revizi jejích sémanticko-ontologických východisek. Okamžikovou sémantiku je třeba nahradit sémantikou časových intervalů. S tím souvisí, že je třeba se vzdát myšlenky, že jsou intenze funkce přiřazující uspořádaným dvojicím w, t nějaké objekty. To platí zejména o propozicích. Nejsou-li však propozice funkcemi, je možno bez rozpaků zrušit předpoklad atomického typu H, tedy předpoklad existence dvojice předmětů, Pravdy a Nepravdy, které mají být hodnotami oněch domnělých funkcí.

(Bylo by, mimochodem řečeno, asi vhodné se vůbec vzdát výrazu „pravdivostní hodnota“, pokud jím míníme něco víc než jen obecný termín označující pravdu i nepravdu. Spíše než o Pravdě a Nepravdě bychom měli mluvit pouze o pravdivých a nepravdivých výrociích: slova „pravda“ a „nepravda“ dávají totiž podnět k různým spekulacím, jichž je záhodno se vyvarovat.)

Revize ontologicko-sémantických východisek TILky (do níž by podle mého mínění měla být zahrnuta i rezignace na pojetí individuí jako nahých substrátů) by měla pro celou soustavu zřejmě dalekosáhlé důsledky. Protože je TIL otevřenou soustavou, nepovažuji takovou revizi za vyloučenou.

Zdá se, že tvůrce TILky, Pavel Tichý, si byl některých z výše uvedených obtíží svého systému vědom a pokoušel se s nimi vyrovnat v několika porůznu zveřejněných statích. Osobně se kloním k mínění, že v tom nedosáhl úspěchu, zdá se mi totiž, že nedocílil víc než jen přenesení obtíží z jedné oblasti do jiné. V té věci však nechci vynášet soud a ponechávám tuto otázku prozatím otevřenou.

Lukáš Novák

Pochybnosti o kritice

V následujícím textu jsem se pokusil shrnout své pochybnosti o kritice vznesené prof. Sousedíkem proti TILce, které vyvstaly v naší soukromé diskusi. Cítím se velmi poctěn tím, že prof. Sousedík navrhl možnost publikace mých připomínek spolu s jeho kritikou. Svoje námitky připojuji vždy k příslušnému úryvku textu prof. Sousedíka.

Verifikovat výrok toho typu je v rámci TILky třeba tak, že empirickými metodami (pozorováním určité části aktuálního světa) zjistíme, zda v okamžiku t , o který se nám jedná, náleží aktuální svět do souboru možných světů, v nichž příslušná propozice vede k pravdivostní hodnotě Pravda. Běh jakožto zvláštní druh pohybu je však sukcesivní jsoucno, je to vlastnost, kterou může mít individuum v okamžiku t pouze pod podmínkou, že ji má během časového intervalu i , do něhož t náleží. Máme-li proto verifikovat výrok

(1) Sokrates běží v okamžiku t ,

je to možné jen pod podmínkou, že je verifikovatelný výrok

(2) Sokrates běží v průběhu i ,

(kde i je časový interval, do něhož t náleží).

Mám pochybnosti o platnosti poslední implikace. Připouštím, že ze sukcesivní povahy času vyplývá, že jestliže Sókratés běží v okamžiku t , pak existuje alespoň jeden interval i takový, že Sókratés běží v intervalu i a zároveň t patří do i , přičemž „běžet v intervalu i “ znamená „běžet po celý interval i “ – takže výrok „Sókratés běží v i “ má jednoznačně určenou pravdivostní hodnotu – k tomu viz ještě níže.

Nevidím však, jak z toho, že běh Sókrata v okamžiku t je něčím odvozeným od existence intervalu, do něž t náleží a v němž Sókratés běží, vyplývá, že *verifikace* výroku „Sókratés běží v t “ je závislá na verifikaci výroku „Existuje i takový, že t patří do i a Sókratés běží v i “. Jinými slovy, není mi zřejmé, na jakém základě se z podmíněnosti faktu A (Sókratův běh v t) faktem B (existence intervalu, ve kterém Sókratés běží a do něž t patří) usuzuje na podmíněnost *možnosti verifikace* faktu A *možností verifikace* faktu B. Domnívám se dokonce, že proti obecné platnosti takového úsudkového schématu lze uvést protipříklady (volím takové, aby byly pro prof. Sousedíka co nejpříjemnější).

Například: existence jakéhokoliv jsoucna je podmíněna existencí Boží. Znamená to, že možnost verifikace jakéhokoliv výroku typu „ x existuje“ je podmíněna možností verifikace výroku „Bůh existuje“? Nebo: existence akcidentů je podmíněna existencí substancí. Znamená to, že možnost verifikace existence například akcidentu červenosti je podmíněna možností (empirické) verifikace existence substance? Nebo: Existence činností je podmíněna existencí aktivních

potencí. Znamená to, že možnost verifikace věty „Petr jde“ je podmíněna možností verifikace věty „Petr má aktivní potenci k pohybu“?

Ve všech případech se domnívám, že nikoliv: zdá se, že jsme obecně schopni verifikovat empirický výrok o podmíněné skutečnosti, aniž bychom museli být schopni verifikovat výrok o její podmínce. Proto se domnívám, že z ontologické povahy času, která je taková, že okamžiky jsou závislé na intervalech (existence okamžiků je podmíněná existencí intervalů) nelze usuzovat na to, že věty o existenci okamžiků jsou verifikovatelné jen tehdy, jsou-li verifikovatelné věty o existenci intervalů. (To ovšem neznamená, že závěr o nemožnosti přímo verifikovat věty o okamžicích nemůžeme vyvodit odjinud – například z omezenosti našich poznávacích schopností).

Jak však verifikovat výrok (2)? Abychom v rámci TILky mohli konstruovat příslušnou propozici, museli bychom ji chápat jako funkci vedoucí k pravdivostním hodnotám nikoli od světů a okamžiků, nýbrž jako funkci, jejímiž argumenty jsou uspořádané dvojice světů a časových intervalů. Takovému modifikaci TILky však brání skutečnost, že výrok (2) Sokrates běží v průběhu i může v průběhu i změnit pravdivostní hodnotu (např. když se Sokrates zastaví). Propozice, chápaná v rámci TILky jako funkce, nemůže však vést od téhož argumentu k různým hodnotám. ... Zdá se tedy, že v rámci TILky nelze udat logickou strukturu výroku (2). Nelze-li ji však udat u výroku (2), nelze ji udat ani u výroku (1), protože (1) závisí na (2) jako na své podmínce.

I kdybychom připustili, že možnost verifikace věty o podmíněném faktu je podmíněna možností verifikace věty o faktu podmiňujícím, mám pochybnosti i o dalším kroku argumentu.

První z nich se týká výroku (2). Jak mu rozumět? Domnívám se, že neexistuje žádný konkrétní interval *i*, pro který by (na základě sukcesivní ontologické povahy času) nutně platilo, že běží-li Sókratés v *t*, pak běží v *i*. Domnívám se, že z ontologické povahy času plyne pouze to, že nutně existuje alespoň jeden takový interval (z toho lze dále vyvodit, že jich musí být nespočetně mnoho, ani to však neumožňuje usoudit toto pro nějaký konkrétní interval). Věta (2) by tedy, jak se domnívám, měla znít: „Existuje i takový, že Sókratés běží v průběhu i“.

Tuto větu můžeme chápat ve smyslu TIL jako vyjadřující konstrukci konstruuující propozici, která je funkcí, vedoucí od možných světů a intervalů k pravdivostním hodnotám. Jedná se skutečně o funkci, protože pravdivostní hodnota je určena jednoznačně: Sókratés běží v intervalu *i* právě tehdy, pokud běží v každé jeho části (reference k okamžikům tedy není nutná k definici toho, co to znamená „celý interval“). Zdá se mi tedy, že zatím nebylo dokázáno, že v rámci TIL nelze udat logickou strukturu výroku (2) – není totiž vůbec nutné definovat pravdivost atributu vzhledem k individuu a intervalu nejednoznačně: věta (2) tak, jak jsem ji formuloval, vyjadřuje správně ontologickou podmínku faktu vyjádřeného větou (1), a přitom používá jednoznačného, třebaže „intervalového“ atributu.

Kromě toho, i kdybychom dále připustili i to, že nelze v rámci TILky udat strukturu výroku (2), přece nevidím, jak z toho plyne, že nelze udat strukturu výroku (1). Opět mám totiž pochybnost o zamlčené premise argumentu, která tentokrát zní, že není-li možné udat strukturu výroku vyjadřujícího podmínku, není možné udat ani logickou strukturu výroku podmíněného. Opět uvedu protipříklad: v predikátovém kalkulu prvního řádu lze udat strukturu výroku „Petr je vzdělaný“ avšak nelze v něm udat strukturu výroku „Petr má nějakou vlastnost“, ačkoliv pravdivost druhého výroku je podmínkou pravdivosti prvního výroku.

Podívejme se nyní na empirické atributy, díky nimž náleží objekty, tedy v první řadě individua, do určité třídy. Abychom mohli identifikovat určitou třídu individuí, musíme být s to rozhodnout, zda určitý atribut, např. běží, je vlastnost, která v určitém světamžiku vede od určitého individua k hodnotě Pravda. To však bereme-li v úvahu jen jediný okamžik, není z již uvedených důvodů možné. Podmínkou, abychom takové rozhodnutí byli s to učinit, je, že uvedenou vlastnost aplikujeme na interval, do něhož příslušný okamžik náleží. Od takového intervalu může však vlastnost vést k různým hodnotám. Je tedy patrné, že v rámci TILky nelze objasnit logickou strukturu atributů resp. tříd.

Mám podezření, že se zde provádí podobně chybný úsudek jako výše: Z toho, že ontologický výskyt Sókratova běhu v určitém okamžiku je závislý na výskytu Sókratova běhu v alespoň jednom intervalu, do něž tento okamžik spadá, totiž podle mého mínění nevyplývá, že naše možnost empiricky rozhodnout, zda se Sókratův běh v daném okamžiku vyskytuje, závisí na naší schopnosti rozhodnout, zda se Sókratův běh vyskytuje v nějakém příslušném intervalu. Jinak by, jak se zdá, musel platit i tento argument: „*Petr může existovat jen pod podmínkou, že existuje Bůh. Z toho vyplývá, že abychom byli schopni rozhodnout, zda existuje Petr, museli bychom být schopni rozhodnout, zda existuje Bůh.*“

Samozřejmě, že pokud víme, že existence sukcesivního jsoucna v nějakém okamžiku implikuje jeho existenci v nějakém intervalu, do něž tento okamžik náleží, pak z toho, že empiricky verifikujeme existenci takového jsoucna v jednom okamžiku, můžeme *usoudit*, že existuje i nějaký příslušný interval – na tomto principu jsou založeny např. důkazy existence Boží z existence jsoucen.

Druhý argument: Sukcesivní entitou je nejen pohyb, ale zřejmě i čas. Ani čas se totiž nemůže vyskytovat v jediném, „osamělém“ okamžiku, nýbrž vždy pouze v nějakém intervalu. A pouze v rámci takového intervalu může existovat okamžik. Nutnou podmínkou, abychom mohli verifikovat časový výrok, např.

(3) nyní je 12⁰⁰ 25. února 2003,

je, jak se zdá, verifikovatelnost výroku

(4) nyní probíhá časový interval *i*, do něhož náleží okamžik *t*,
kde *t* označuje 12⁰⁰ uvedeného data.

Domnívám, že věta (4) by správně měla znít: *existuje alespoň jeden interval, který nyní probíhá a do něž náleží okamžik t* – z obdobných důvodů, které jsem uvedl výše ohledně formulace věty (2).

Dále se domnívám, že i tento druhý argument závisí na předpokladu, že verifikovatelnost věty o podmíněném skutečně závisí na verifikovatelnosti věty o podmínce, což, jak jsem výše namítal, podle mého mínění neplatí. Rovněž nespátřuji problém v konstrukci příslušné propozice v TIL, z obdobných důvodů jako v případě uvedeném výše.

Je však a priori zřejmé, že v rámci TILky podaná definice intervalu může být jen kruhová. Bude totiž objasňovat interval pomocí okamžiků, zatímco jejím úkolem bylo naopak objasněním intervalu smysluplnou řeč o okamžicích teprve umožnit.

Domnívám se, že tento argument, který má dokázat nemožnost definovat v TILce interval, se opět zakládá na problematické zamlčené premise, a sice té, že není možné vést smysluplnou řeč o ontologicky odvozených jsoucnech, pokud není možné vést smysluplnou řeč o příslušných ontologicky prvotních jsoucnech (a tedy není možné vést smysluplnou řeč o okamžicích, pokud není možné vést smysluplnou řeč o intervalech). To však, jak se mi zdá, neplatí. To, že okamžik ontologicky závisí na intervalu, totiž, jak se domnívám, ještě neimplikuje, že musí být pomocí intervalu definován. Jinými slovy, fakt, že v TILce je okamžik primitivním pojmem, s jehož pomocí je teprve možno definovat interval, podle mého mínění nemusí být ještě v rozporu s ontologickou předchůdností intervalu vůči okamžiku. Mimoto, je-li v TIL třída okamžiků ztotožněna s třídou reálných čísel, pak se zdá, že TIL může převzít pojmy čísla a intervalu z matematiky jako již definované (ponechávám stranou námitky, které by mohlo vyvolat už samotné toto ztotožnění).

Mám-li shrnout své pochybnosti o námitkách vznesených prof. Sousedíkem, zdá se mi, že jádro jejich problematičnosti tkví v předpokladu, že *podmíněnost v řádu poznání, možnosti jazykové reference, možnosti verifikace atd. kopíruje podmíněnost v řádu bytí*, takže platí, že je-li A podmíněno B (např. okamžik intervalem), pak je reference k A podmíněna referencí k B, definice A je podmíněna definicí B, verifikace A verifikací B atd. Výše jsem kritizoval ontologickou argumentaci prof. Sousedíka pro závěry, které z tohoto předpokladu plynou, a na závěr bych se chtěl ještě stručně zmínit o epistemologických pozorováních, která prof. Sousedík uvádí na podporu svých argumentů.

Podle mínění prof. Sousedíka pozorujeme, že nejsme schopni distinktně vnímat okamžiky, ale pouze intervaly. To představuje další důvod k pochybnostem, zda je možné v přirozeném jazyku referovat k okamžikům. Zdá se mi, že ačkoliv většinou distinktně okamžiky nevnímáme, přece snad jsou případy, kdy toho jsme schopni, například když pozorujeme nějakou okamžitou změnu (např. změnu směru pohybu kyvadla v nejvyšším bodě). V takových případech jsme schopni vnímat i určité intervaly (například periodu kyvu kyvadla), a k okamžikům i určitým intervalům

referovat empirickými výrazy. V jiných případech se zdá, že jsme schopni referovat k okamžikům, které vnímáme pouze konfúzně, empirickými výrazy alespoň nepřímo – například větou „V okamžiku, kdy rychlost automobilu přesáhla 50 km/h, se řidič dopustil přestupku“ referujeme empirickými prostředky k pouze konfúzně vnímatelnému, přesto však pojmově a jazykově jednoznačně identifikovatelnému okamžiku.

Stanislav Sousedík Odpověď Lukáši Novákovi

Děkuji kol. Novákovi za jeho filosoficky cenné a podnětné připomínky k mé kritice TILky. Novák soudí, že se moje kritika mýjí cílem, protože při ní vycházím z nevysloveného, ale mylného předpokladu (budu jej nazývat předpoklad S), podle něhož *podmíněnost v řádu poznání (možnosti jazykové reference, definice, verifikace ap.) kopíruje podmíněnost v řádu bytí, takže platí, že je-li A (v řádu bytí) podmíněno B (např. okamžik intervalem), pak je (v řádu poznání) reference k A podmíněna referencí k B, definice A je podmíněna definicí B, verifikace A je podmíněna verifikací B ap.*

Předpoklad S takto formulovaný považuji za konfúzní. Je totiž třeba rozlišovat dvojí podmíněnost: 1) podmíněnost existenciální (spočívá v tom, že existence účinku x je podmíněna existencí jeho příčiny y) a 2) podmíněnost esenciální (výskyt esence x je podmíněn výskytem esence y, např. výskyt vztahu, jenž má esenci „větší než“, je podmíněn výskytem vztahu, jenž má esenci „menší než“). Předpoklad S je ve smyslu 1. nepravdivý, ve smyslu 2. je však pravdivý. Ve své kritice TILky jsem vycházel z předpokladu S ve smyslu 2. Novák mi však (jistě bez zlého úmyslu) podsouvá, že jsem vycházel z S ve smyslu 1. Podmíněnost okamžiku intervalem není podle mého mínění existenciální (kauzální), nýbrž esenciální. Okamžik je entita, jež je esenciálně podmíněna intervalem, a není bez něj proto vůbec myslitelná. Nebyli bychom s to pochopit (a verifikovat) výrok *Sokrates běží v t*, kdybychom nebyli s to chápat (a verifikovat) výrok *Sokrates běží v intervalu i*, do něhož t náleží. Je to způsobeno tím, že v případě esenciální podmíněnosti řád našeho poznání vskutku „kopíruje“, musí kopírovat, řád bytí.

Domnívám se, že jsem tímto vysvětlením zodpověděl většinu Novákových námitek. Pokusím se nyní ještě zaujmout stanovisko k dvěma jeho námitkám dalším, jež jsou na předchozích nezávislé.

Novák soudí, že výrok *Sokrates běží v intervalu i je pravdivý právě tehdy, běží-li Sokrates v každé části i*. Zde si kladu otázku, jak bychom asi měli pravou stranu uvedené ekvivalence verifikovat? Patrně tak, že bychom brali jednu část intervalu po druhé, a sledovali, zda Sokrates skutečně ve všech běží. Kolik však interval obsahuje takových částí? Obsahuje jich zřejmě nekonečné množství, takže bychom byli nuceni verifikovat, jak se zdá, nekonečně dlouhou dobu. Ze

zkušenosti však víme, že výrok toho typu verifikujeme bez nesnází v době konečné. To nasvědčuje, že má takový výrok jinou pravdivostní podmínku, než je ta, kterou Novák vyjadřuje svou ekvivalencí. Upozorňuji v té souvislosti, že pohyb a čas jsou kontinua a že kontinuum podle Aristotela nemá aktuálně části. S tím souvisí, že výrok typu *Sokrates běží v i* nemá ani jednoznačně určenou pravdivostní hodnotu, nýbrž ji může, jak tomu správně učil již Aristoteles, měnit.

Zbývá Novákova poznámka k problematice distinktního vnímání jednotlivých okamžiků. Novák soudí, že k takovému distinktnímu vnímání může za určitých zvláštních okolností dojít. Upozorňuje v té souvislosti např. na okamžik, v němž pozorujeme změnu směru pohybu kyvadla v nejvyšším bodu jeho dráhy. Musím říci, že se mi nezdá, že by příklad nasvědčoval distinktnímu vnímání uvedeného okamžiku. Kdyby tomu tak bylo, museli bychom být zrakovým vněmem s to např. rozhodnout, zda okamžik, v němž kyvadlo ukončí pohyb vzhůru, je totožný s okamžikem, v němž začne klesat, anebo jsou to snad dva různé okamžiky. Protože tuto otázku zrakem (ani kdybychom jeho výkonnost posílili nějakým zvlášť k tomu účelu upraveným mikroskopem) rozhodnout nedokážeme, je z toho, myslím, patrné, že uvedený příklad nelze považovat za doklad distinktního smyslového vnímání okamžiku. Tak jako nemůžeme vyfotografovat, co se událo v jediném okamžiku (protože sebekratší expozice vždy nutně zabírá určitý časový interval), tak také ani – a to z podobného důvodu – nemůžeme to, co se odehraje v jediném okamžiku, distinktně vnímat.

Lukáš Novák

Odpověď prof. Sousedíkovi

Děkuji panu prof. Sousedíkovi za odpověď a za příležitost k velmi zajímavé diskusi, kterou mi poskytl. Ve své reakci se omezím pouze na dva body: a to na argument založený na předpokladu S a na problém verifikace tvrzení o intervalech.

I) Na moji hlavní námitku odpověděl prof. Sousedík rozlišením závislosti existenční a esenciální; přičemž upřesnil, že závislost okamžiku na intervalu míní ve smyslu esenciálním, a v tomto smyslu také tvrdí pravdivost předpokladu S. Zdá se mi, že prof. Sousedík má pravdu v tom, že je-li předpoklad S pravdivý v druhém, esenciálním smyslu a je-li okamžik esenciálně podmíněn intervalem, je tím zodpovězena většina mých námitek. Musím však přiznat, že stále nejsem přesvědčen, že oba tyto předpoklady zároveň platí. Pro přehlednost si oba stručně zopakujeme:

- 1) Vztah esenciální podmíněnosti v řádu bytí implikuje podmíněnost v řádu poznání. (S)
- 2) Okamžik je esenciálně podmíněn intervalem.

Zdá se mi, že termínu „esenciální podmíněnost“, který funguje jako *quasi* střední termín argumentu, nelze dát takový význam, aby byla první premisa pravdivá a zároveň aby byl argument nekruhový. Prof. Sousedík definuje esenciální závislost X na Y jako podmíněnost výskytu esence X výskytem esence Y. „Výskyt esence“ zřejmě nemusí znamenat pouze výskyt v realitě, tj. v reálně existujících X a Y, protože jinak by esenciální závislost byla totéž co existenční a premisa 1) by byla nepravdivá na základě uvedených protipříkladů. Jak jinak se tedy esence může ještě vyskytovat? Zdá se, že jediné jakožto předmět myšlení, v X a Y existujících pouze intencionálně. Avšak chápeme-li termín „esenciální závislost“ v tomto smyslu, stane se argument kruhovým, protože „být intencionálně“ neznamena nic jiného, než být poznán, být předmětem reference, a tak se vlastně již v premise 2) předpokládá závěr argumentu. Jinými slovy, pochybnost se nyní obrátí na premisu 2), a bude třeba dokázat, že mezi okamžikem a intervalem skutečně platí tak silný vztah závislosti, že okamžik není bez intervalu ani myslitelný.

Zdá se mi, že podat takový důkaz by bylo velmi obtížné: a to proto, že nevidím silnější premisu, z níž by takový závěr bylo možné odvodit, než takovou, která by říkala, že pojem intervalu je nějak (nepřímo) obsažen v pojmu okamžiku (například tak, když definujeme okamžik jako mez intervalu). Avšak z obsaženosti pojmů obecně neplyne esenciální závislost v uvedeném smyslu, neboť například v pojmu „trojúhelník“ je obsažen pojem „mající součet úhlů 180° “, a přesto je možné poznat trojúhelník (koncipovat jej, referovat k němu, definovat jej) a přitom nepoznat, že má součet úhlů 180° (tento znak pojmu trojúhelník může zůstat pouze virtuálním). Neplyne-li tedy esenciální závislost v uvedeném smyslu z obsaženosti pojmů, z jakého silnějšího předpokladu by mohla plynout?

K předpokladu S ještě jednu poznámku. Prof. Sousedík uvádí jako příklad esenciální závislosti dva inverzní vztahy („být větší než“ a „být menší než“). Zdá se však, že takový typ závislosti není důvodem nemožnosti referovat k okamžiku, aniž by se referovalo k intervalu, ani nemožnosti okamžik definovat, aniž by se definoval interval. Obojí je totiž, jak se zdá, u vztahu „větší než“ možné, aniž se to předem provede u vztahu „menší než“.

II) Profesor Sousedík namítá proti mému stanovení kritéria pravdivosti výroku *Sókratés běží v i* tak, že tento výrok je pravdivý právě tehdy *běží-li Sokrates v každé části i*. Jeho námitka zní, že verifikace pravé strany ekvivalence by trvala nekonečně dlouho, neboť interval obsahuje nekonečně mnoho částí. Domnívám se, že tento úsudek je neplatný, což se pokusím ukázat rozбором možného významu fráze „všechny části i“. Tato fráze může znamenat:

- a) „všechny nepřekrývající se konečně malé části i“ – těch je však konečně mnoho, tudíž neplatí jedna z premis argumentu;
- b) „všechny nepřekrývající se i nekonečně malé části i“ – poté však argument neplatí, neboť běh verifikujeme v totéž čase, v němž probíhá (např. tak, že mu přihlížíme): verifikace běhu v nekonečně malém intervalu tudíž trvá po tutéž

nekonečně krátkou dobu; a součet nekonečného počtu nekonečně malých veličin může být konečný;

c) „všechny části i včetně překrývajících se“ – poté závěr rovněž neplyne, neboť všechny části, které případ c) zahrnuje oproti b) navíc, se kryjí s nějakou jinou částí spadající do i, a verifikace překrývajících se částí probíhá v témže čase. Z možnosti verifikace věty ve smyslu b) tedy plyne možnost verifikace věty i ve smyslu c).

Zdá se tedy, že ať rozumíme větě jakkoliv, její verifikace v konečném čase je možná.

The cover of the magazine 'SALVE' features a minimalist design with several stylized eight-pointed stars of varying sizes scattered across the page. The title 'SALVE' is prominently displayed in the center in a bold, sans-serif font. Below the title, the subtitle 'REVUE PRO TEOLOGII A DUCHOVNI ŽIVOT' is written in a smaller, all-caps font. A list of articles is presented in a clean, sans-serif font, with each item preceded by a small star icon. The articles include 'setkání v Evidoli 1'02', 'poslušnost 2'02', 'jako muž a žena je stvořil 3'4'02', 'Křístí Moerli 1'03', 'křesťanství na Niu 2'03', and 'chudoba 3'03'. Below this list, three more lines of text are separated by a larger star icon: 'o rozumu a víře', 'o integraci etnických menšin', and 'o sakrální architektuře'. The bottom of the cover contains contact information for the Dominican theological quarterly, including the address, phone number, and email.

SALVE

REVUE PRO TEOLOGII A DUCHOVNI ŽIVOT

setkání v Evidoli 1'02
poslušnost 2'02
jako muž a žena je stvořil 3'4'02
Křístí Moerli 1'03
křesťanství na Niu 2'03
chudoba 3'03

o rozumu a víře
o integraci etnických menšin
o sakrální architektuře

Dominikánský teologický čtvrtletník lze objednat na adrese:
Redakce Salve, S. M. Dominika Bohušova OP, Biskupství
královéhradecké, Velké nám. 35, 500 01 Hradec Králové,
tel.: 495 063 625, e-mail: dominika@diecezehk.cz

S.I.T.A.

Společnost Tomáše Akvinského

Husova 8, 110 00 Praha 1

<http://www.sita.cl>

e-mail: SITA-cz@quick.cz

ISSN 1213-9130